

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมา และความสำคัญของปัญหา

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานหลักของสังคมเมื่อเปรียบเทียบกับสถาบันอื่น และมีลักษณะสากลมากที่สุด (Kingsley 1968) นักปรัชญาหลาย ๆ ท่านได้ให้ความหมายเกี่ยวกับสถาบันครอบครัวไว้แตกต่างกัน เช่น Luther (1569, อ้างถึงใน ออบลรัตน์ พิษณุชยชนนท์ 2531) มองว่า "ชีวิตครอบครัวเป็นชีวิตที่หวานชื่นน่ารัก ละเอียดย่อมและนุ่มนวล" ในทางตรงกันข้าม Stevenson (1981, อ้างถึงใน ออบลรัตน์ พิษณุชยชนนท์ 2531) เห็นว่า "ชีวิตครอบครัวเปรียบเสมือนเวทีของการต่อสู้ หรือสมรภูมิ ทำให้หนทางที่ประดับด้วยกลีบกุหลาบไม่ ย่อมประสมทั้งสุขและทุกข์ปะปนกัน" ครอบครัวเกิดขึ้นพร้อมกับปรากฏการณ์ของมนุษย์ ทุกคนเกิดและเจริญเติบโตมาในครอบครัว วัฏจักรชีวิตครอบครัวเริ่มต้นจากขั้นที่ 1 คือการเข้าสู่ชีวิตครอบครัวไปจนถึงขั้นสุดท้าย ได้แก่การแยกจากกันของคู่สมรส (Burr 1973) การเข้าสู่ชีวิตครอบครัวหมายถึง การแต่งงาน ซึ่งเป็นเสมือนการสร้างสถาบันขึ้นมา เพื่อตอบสนองความต้องการที่สำคัญ ๆ ของผู้มีส่วนร่วม บุคคลแต่งงานกันเพราะเขาเชื่อว่าการอยู่ร่วมกัน เขาจะได้รับความพึงพอใจทางเพศ การตอบสนองทางอารมณ์ และมีตรรกภาพกับประสบการณ์ใหม่ ๆ ในการเป็นพ่อแม่ (Bahr 1989) ทั้งสามีและภรรยาหวังจะบรรลุเป้าหมายเหล่านี้จากการแต่งงานเหมือนกัน ฉะนั้นเมื่อทั้งสองฝ่ายสามารถตอบสนองความพึงพอใจซึ่งกันและกันได้ ก็เท่ากับว่าเขาได้สร้างการยอมรับนับถือในกันและกันขึ้นมา ซึ่งจะเป็นหนทางสู่ชีวิตครอบครัวที่ราบรื่น และมีความสุขได้

เมื่อพิจารณาครอบครัวในฐานะที่เป็นระบบหนึ่งของสังคม ซึ่งประกอบไปด้วย กลุ่มคน (Group) ตำแหน่ง (Position) บทบาท (Role) และบรรทัดฐานของสังคม (Norm) (Rodger 1973) บทบาทหมายถึงลักษณะการกระทำของบุคคลไปตามสถานภาพที่แฝงอยู่กับสถานภาพของตนภายใต้สถานการณ์ทางสังคมหนึ่ง ๆ โดยบทบาทจะมีความเกี่ยวพันใกล้ชิดกับสถานภาพ และบุคคลที่เป็นเจ้าของสถานภาพอันหนึ่ง จะถูกคาดหวังจากบุคคลรอบข้างให้แสดงบทบาทที่เหมาะสม เมื่อกลุ่มของกิจกรรม หรือบทบาทดังกล่าวถูกกำหนดขึ้นมาครั้งหนึ่งแล้ว

สมาชิกซึ่งเป็นผู้ทำกิจกรรมนั้นจะถูกคาดหวังให้ทำกิจกรรม หรือแสดงบทบาทของเขาต่อไป เช่น บทบาทของหญิงเป็นการรวมกลุ่มของกิจกรรมประเภทงานบ้าน การทำความสะอาด ซักผ้า เลี้ยงบุตร หญิงจะถูกคาดหวังว่าจะต้องเป็นผู้ทำงานเหล่านี้ต่อไป การแบ่งแยกบทบาท ในครอบครัวมักจะถูกกำหนดมาล่วงหน้าว่า ชายต้องทำอะไร และหญิงต้องทำอะไร ลักษณะ เช่นนี้เรียกว่า บทบาททางเพศ (Sex Role) ซึ่ง Hurlock (1980 : 450) ได้ให้ความหมายของบทบาททางเพศว่าเป็นรูปแบบของพฤติกรรมที่สมาชิกได้ปฏิบัติ และได้รับการยอมรับ จากสังคมที่ตนอยู่ซึ่งบทบาททางเพศจะเป็นตัวกำหนดแบบแผนพฤติกรรมของเพศหญิงและเพศชาย ส่วน Block (1973, อ้างถึงใน วรรณภา เพชรพันธ์ 2534 : 23) กล่าวว่า บทบาททางเพศเป็นหมวดหมู่ของพฤติกรรมที่บุคคลเข้าใจในลักษณะความเป็นหญิง และความเป็นชาย นอกจากนี้ Bem (1981) กล่าวว่า บทบาททางเพศเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องมาตั้งแต่ วัยเด็ก ซึ่งเด็กจะรวบรวมลักษณะคุณสมบัติและพฤติกรรมต่าง ๆ จากการสังเกตบุคคลที่อยู่รอบข้าง โดยเฉพาะ พ่อแม่ แล้วนำมาปฏิบัติให้เหมาะสมกับเพศของตนตามที่สังคมกำหนด เกิดเป็นเอกลักษณ์บทบาททางเพศ (Sex Role Identity) ในแต่ละบุคคลซึ่งบุคคลจะแสดงออกใน ลักษณะความเป็นหญิง หรือความเป็นชาย แต่อย่างไรก็ตามในบุคคลแต่ละคน มิได้มีเพียงลักษณะ ความเป็นหญิง หรือ ความเป็นชายเพียงลักษณะเดียวเท่านั้น แต่อาจมีทั้ง 2 ลักษณะอยู่ในตัว คน ๆ เดียวกัน เช่น บางคนอาจมีทั้งลักษณะความเป็นหญิง และความเป็นชายสูงทั้งคู่ หรือ ต่ำทั้งคู่ก็ได้ จากแนวความคิดนี้ Bem จึงได้แบ่งบุคคลออกเป็น 4 กลุ่ม ตามลักษณะบทบาททาง เพศ ได้แก่ กลุ่มที่มีลักษณะความเป็นชายสูง (Masculine) กลุ่มที่มีลักษณะความเป็นหญิงสูง (Feminine) กลุ่มที่มีทั้งลักษณะความเป็นหญิง และความเป็นชายสูงทั้งคู่ (Androgyny) กลุ่ม ที่มีลักษณะความเป็นหญิงและความเป็นชายต่ำทั้งคู่ (Undifferentiated)

การกำหนดบทบาทระหว่างหญิงและชายในระยะแรก ๆ มาจากพื้นฐานทางชีวภาพ และปัจจัยทางธรรมชาติ กล่าวคือ ชายถูกรับรู้ว่าเป็นเพศที่เข้มแข็ง อดทน ถูกกำหนดให้ทำงาน ที่ต้องใช้แรงงาน มีหน้าที่หาเลี้ยงครอบครัว ส่วนหญิงซึ่งถือว่าเป็นเพศที่อ่อนแอ ต้องตั้งครุภัก และมิบุตรจึงถูกกำหนดให้ทำหน้าที่ดูแลบุตร ปรนนิบัติสามีและทำงานต่าง ๆ ภายในบ้าน การ จำแนกบทบาทระหว่างหญิง และชายดังกล่าวก่อให้เกิดบรรทัดฐานทางสังคมส่วนหนึ่งซึ่งสืบทอด มาถึงปัจจุบัน เรียกว่าบทบาทตามประเพณีดั้งเดิม (Traditional Role) แต่สภาพสังคม ปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปกลายเป็นสังคมอุตสาหกรรม (Industrialization) ก่อให้เกิดความต้องการด้านแรงงานมากขึ้น ตลอดจนหญิงมีโอกาสได้รับการศึกษาสูงขึ้น จึงเป็น ส่วนช่วยผลักดันให้หญิงเข้าร่วมในแรงงานภายนอกครอบครัวมากขึ้น หญิงจึงมีส่วนเกี่ยวพันใน

เชิงเศรษฐกิจต่อครอบครัว ความเหลื่อมล้ำในบทบาทระหว่างหญิงและชายจึงลดลง และมีแนวโน้มไปสู่ความเสมอภาค (Egalitarianism) มากขึ้น มีการแสดงบทบาทร่วมกันระหว่างสามีภรรยา โดยเฉพาะบทบาทร่วมในการหาเลี้ยงครอบครัว (Co - Provider Role) ตลอดจนบทบาทอื่น ๆ ในครอบครัวที่เคยเป็นหน้าที่ของหญิง ชายก็เข้ามามีส่วนร่วมแบ่งเบาภาระความรับผิดชอบมากขึ้น

จากที่กล่าวมา ว่าสภาพสังคมมีการเปลี่ยนแปลงไป หญิง พัฒนามาบทบาทของตนเอง ไปสู่การเข้าร่วมแรงงานมากขึ้น ทำให้ความสำคัญของบทบาทชายจึงหญิงแท้ลดลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งบทบาทของผู้หญิง (Hoffman 1977; Marecek 1979, cited By Cook 1985: 15) หญิงที่ออกไปทำงานนอกบ้านต้องพัฒนาตนเองให้มีลักษณะที่ทัดเทียมกับชาย กล่าวคือ มีลักษณะความเป็นผู้นำ เข้มแข็ง ตัดสินใจเด็ดเดี่ยว แต่อย่างไรก็ตามเมื่อกลับถึงบ้านบทบาทเดิมก็ยังคงต้องทำถึงแม้สามีจะช่วยแบ่งเบาภาระไปบ้างก็ตาม แต่หน้าที่หลัก ๆ ก็ยังคงตกเป็นของหญิงอยู่นั่นเอง หญิงที่ทำงานนอกบ้านต้องเหนื่อยเป็นสองเท่า ในขณะที่ชายก็ต้องยุ่งยากต่อการปรับตัวให้สามารถแสดงบทบาทที่ตนไม่เคยชิน ดังนั้นถ้าทั้งสองฝ่ายไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ในชีวิตประจำวันได้ ครอบครัวก็อาจประสบปัญหายุ่งยาก จนถึงขั้นแตกแยกได้จากความเป็นจริงดังกล่าวทำให้บทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนีเข้ามามีบทบาทในครอบครัว และสังคมมากขึ้น เพราะบุคคลที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนี จะสามารถแสดงพฤติกรรมได้อย่างเหมาะสมตามสถานการณ์ และสามารถตอบสนองต่อสถานการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวางกว่าบุคคลที่มีบทบาททางเพศเฉพาะลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ดังเช่นที่ Bem (1975) กล่าวว่าบุคลิกภาพลักษณะแอนโดรจีนี เป็นบทบาททางเพศที่มีความยืดหยุ่น มีการผสมผสานระหว่างความเข้มแข็งของชาย และความอ่อนโยนของหญิง ทำให้มีความสามารถในการปรับตัวตอบสนองต่อสถานการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสมและประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต จึงอาจกล่าวได้ว่า บทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนี เป็นลักษณะที่เกื้อหนุนการอยู่ร่วมกับบุคคลอื่น โดยเฉพาะบุคคลในครอบครัว ซึ่งจะเป็พื้นฐานของบุคคลในการพัฒนาความพึงพอใจในชีวิตสมรสได้เป็นอย่างดี

ในสภาพสังคมปัจจุบัน โดยเฉพาะในแง่ครอบครัว ปัญหาต่าง ๆ ทวีความรุนแรงและซับซ้อนมากยิ่งขึ้นเป็นลำดับ ปัญหาความแตกแยกร้างฉานในครอบครัวมีปรากฏให้เห็นอยู่บ่อย ๆ ตามหน้าหนังสือพิมพ์ และสื่อมวลชนอื่น ๆ อาทิเช่น การทำร้ายร่างกาย และการฆ่าฟันกันเองในครอบครัว รวมถึงปัญหาการหย่าร้าง ซึ่งพบว่าอัตราการหย่าร้างในสังคมไทย โดยเฉพาะใน

เขตกรุงเทพฯ มีแนวโน้มสูงขึ้น จากสถิติในปี 2526-2529 เพิ่มขึ้นจากจำนวน 7,765 คู่ เป็น 9,760 คู่ โดยคิดเป็นอัตราเพิ่มขึ้นถึง 25 % (สำนักงานสถิติแห่งชาติ 2530) และจากสำนักทะเบียนราษฎรพบว่า ในปี พ.ศ. 2533 อัตราการหย่าร้างของคู่สมรสมีสูงถึง 44,723 คู่ โดยเฉพาะเป็นคู่สมรสในเขตกรุงเทพมหานครถึง 10,069 คู่ (ลัดดา 2534 : 11) จากปัญหาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงสภาพความสัมพันธ์ในครอบครัวได้ว่า สมาชิกภายในครอบครัวมีความผูกพันรักรักใคร่กันน้อยลง จากประเด็นนี้ทำให้ผู้วิจัยสนใจว่า ทำไมคู่สมรสบางคนจึงมีชีวิตสมรสที่ประสบความสำเร็จ ความพึงพอใจ สามารถประคับประคองชีวิตคู่ของตนได้ตลอดรอดฝั่ง แต่บางคนก็ประสบความสำเร็จล้มเหลว ไม่สามารถแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในขณะร่วมชีวิตกันได้ ตลอดจนสนใจว่า บุคลิกลักษณะส่วนตัวของคู่สมรสที่เกี่ยวข้องกับลักษณะบทบาททางเพศ จะมีความสัมพันธ์อย่างไรต่อความพึงพอใจในชีวิตสมรส

แนวความคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความพึงพอใจในชีวิตสมรส

ในส่วนนี้จะได้กล่าวถึงแนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความพึงพอใจในชีวิตสมรส ตามหัวข้อต่อไปนี้

- แนวความคิดเกี่ยวกับความพึงพอใจในชีวิตสมรส
- ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย
- ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความพึงพอใจในชีวิตสมรส
- การวัด และการประเมินความพึงพอใจในชีวิตสมรส

แนวความคิดเกี่ยวกับความพึงพอใจในชีวิตสมรส

คนทุกคนเมื่อเข้าสู่ชีวิตสมรสย่อมคาดหวังชีวิตสมรสที่มีความสุข และความพึงพอใจ คู่สมรสบางคนก็มีความสุขความสมหวัง บางคนไม่มีความสุขเอาเสียเลย และอีกหลายคนที่มีทั้งสุขและทุกข์คละเคล้ากันไป จากคำถามที่ถามกันอยู่บ่อย ๆ ว่าชีวิตสมรสที่มีความสุข และคู่สมรสที่มีความพึงพอใจในชีวิตสมรสมีลักษณะอย่างไร ผู้วิจัยจึงขอกำหนดถึงความหมายของความพึงพอใจในชีวิตสมรสจากแนวความคิดของนักวิจัยหลาย ๆ ท่านดังต่อไปนี้

ความพึงพอใจมีแนวคิด 2 ประเด็นใหญ่ ๆ คือ

ประเด็นแรก ความพึงพอใจ หมายถึง ระดับความสอดคล้อง (Congruence) ระหว่างความคาดหวังของบุคคล กับสิ่งตอบแทนที่บุคคลนั้นได้รับจริง ๆ ตามความหมายนี้มัก

ใช้ในงานเขียนเกี่ยวกับความพึงพอใจในงาน (Job Satisfaction) เช่นจากงานของ Porter และ Lowler (1968 : 30)

ประเด็นที่สอง ความพึงพอใจ หมายถึง ปรากฏการณ์ในแง่นามธรรมเกี่ยวกับความเพลิดเพลินหรือความสุข ความสบายใจที่ได้ประสบมา การมองความพึงพอใจในประเด็นนี้พบในงานเขียนเกี่ยวกับความพึงพอใจในงานของ Ivancevick และ Donnelly (1968 : 172) ซึ่งให้ความหมายของความพึงพอใจว่า " ความรู้สึกพึงพอใจที่มีต่อบทบาทการทำงาน (Work Role) " และในงานวิจัยของ Vroom (1964 : 99) ที่ให้ความหมายของความพึงพอใจ ว่า " แนวโน้มที่จะชอบงานของบุคคล " นักวิจัยกลุ่มนี้มองความสอดคล้องระหว่างความคาดหวังกับสิ่งตอบแทนที่ได้รับเป็นปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อ ความพึงพอใจ มากกว่าที่จะเป็นการให้ความหมาย

ความหมายของความพึงพอใจตามประเด็นที่ 2 นี้ มักใช้กันแพร่หลายมากที่สุดในการศึกษาเกี่ยวกับครอบครัว เช่น Hawkin (1968 : 648) ให้ความหมายของความพึงพอใจในชีวิตสมรสว่า หมายถึง " ความรู้สึกเชิงอัตวิสัย (Subjective Feeling) ในลักษณะของความสุข ความเพลิดเพลินซึ่งคู่สมรสได้รับจากชีวิตสมรสในทุก ๆ ด้าน " ความพึงพอใจในลักษณะนี้เป็นตัวแปรเชิงทัศนคติที่มีลักษณะต่อเนื่อง โดยเรียงจากความพึงพอใจมากไปหาน้อย การวัดความพึงพอใจในชีวิตสมรส เป็นลักษณะเฉพาะของคู่สมรสแต่ละคนและเป็นการวัดครอบคลุมชีวิตครอบครัวทุก ๆ ด้าน โดยคู่สมรสจะถูกถามให้แสดงความรู้สึกพึงพอใจมาก หรือน้อยในแง่ต่าง ๆ หลาย ๆ ด้าน เช่น กิจกรรมที่คู่สมรสกระทำร่วมกัน ภาระการงานต่าง ๆ ภายในครอบครัว การแสดงออกของความรักความผูกพันระหว่าง สามี และ ภรรยา เป็นต้น

จากความหมายข้างต้นนี้ เป็นการเน้นการรับรู้ของบุคคลเกี่ยวกับชีวิตสมรสเป็นหน่วยในการวิเคราะห์มากกว่าที่จะใช้คู่สมรสทั้งสามีและภรรยาเป็นหน่วยในการวิเคราะห์ เนื่องจากเป็นการเน้นความรู้สึกเชิงอัตวิสัย จึงควรเป็นความรู้สึกของสามี หรือภรรยาฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งที่มีต่อชีวิตสมรสเท่านั้น (Anderson, Russell and Schumm 1983 : 127) ในขณะที่นักวิจัยบางท่านใช้การเปรียบเทียบความสอดคล้องระหว่างการรับรู้เกี่ยวกับชีวิตสมรส ของทั้ง สามี และภรรยาเป็นหน่วยในการวิเคราะห์

Burr (1973 : 41) ได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับความพึงพอใจในชีวิตสมรสไว้ว่า ความพึงพอใจเป็นเป้าหมายที่สำคัญในชีวิตสมรส ความพึงพอใจเป็นความรู้สึกในแง่

นามธรรมซึ่งเกิดขึ้นภายในตัวบุคคล เป็นระดับซึ่งความปรารถนาของบุคคลได้รับการตอบสนอง
 มโนทัศน์นี้อาจกำหนดเป็นความพึงพอใจในสถานการณ์ที่เฉพาะเจาะจง เช่น ความพึงพอใจทาง
 เพศ ความพึงพอใจในความเป็นเพื่อนคู่ชีวิต (Companionship) เป็นต้น

ส่วน Sears และคณะ (1988 : 265) ให้ความหมายของความพึงพอใจ
 ว่า ความพึงพอใจเป็นการประเมินเชิงอัตวิสัยในคุณภาพของความสัมพันธ์ ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัย 2
 ประการได้แก่ " ผลที่เขาได้รับจากความสัมพันธ์ " และ " ระดับการเปรียบเทียบของเขา "
 บุคคลจะมีความพึงพอใจถ้าความสัมพันธ์นั้นให้ผลประโยชน์ที่เป็นกำไร และเมื่อเปรียบเทียบแล้ว
 ว่าผลประโยชน์นั้นอยู่สูงกว่าระดับการเปรียบเทียบของเขา การรับรู้ถึงความยุติธรรมก็มีผลต่อ
 ความพึงพอใจด้วยเช่นกัน เพราะถึงแม้ความสัมพันธ์จะทำให้เขาได้รับผลประโยชน์ แต่เขาอาจ
 จะไม่พอใจถ้ารับรู้ว่าเขาไม่ได้รับความยุติธรรม

จากความหมายของความพึงพอใจทั้ง 2 ประเด็น จะพบว่าประเด็นแรกมองความพึง
 พอใจว่า เป็นความสอดคล้องของความคาดหวังของบุคคล กับสิ่งที่เขาได้รับจริง ๆ ซึ่งนักวิจัย
 หลายคนให้ข้อคิดว่า ความสอดคล้องของความคาดหวังกับสิ่งที่ได้รับจริงน่าจะเป็นปัจจัยที่มี
 อิทธิพลต่อความพึงพอใจ มากกว่า การให้ความหมาย ส่วนประเด็นที่ 2 มองความพึงพอใจว่า
 เป็นการรับรู้ของบุคคลเกี่ยวกับความสุขความเพลิดเพลินที่เขาได้รับจากชีวิตสมรสของเขาใน
 หลาย ๆ แง่มุม ความพึงพอใจในประเด็นหลังนี้ เป็นที่นิยมนำไปใช้ในการกำหนดความหมาย
 ของความพึงพอใจในชีวิตสมรสกันมาก ดังนั้นผู้วิจัยจึงใช้ความหมายของความพึงพอใจในชีวิต
 สมรสในประเด็นที่ 2 โดยกำหนดว่า ความพึงพอใจในชีวิตสมรส เป็นความรู้สึกเชิงอัตวิสัย
 ของกลุ่มตัวอย่างในลักษณะของความสุข ความเพลิดเพลินซึ่งสามี หรือ ภรรยาได้รับจากชีวิต
 สมรสโดยพิจารณาจากชีวิตสมรสในแง่ต่าง ๆ ทุกด้าน

ทฤษฎีที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม ของ Thibaut และ Kelley
 (1959) เป็นแนวทางในการอธิบายความพึงพอใจในชีวิตสมรส โดยมีใจความสำคัญดังต่อไปนี้

ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม (Social Exchange Theory)

Scanzoni (1970) เป็นผู้นำแนวทฤษฎีนี้มาวิเคราะห์ระบบความสัมพันธ์ของครอบครัว โดยเห็นว่า บทบาทระหว่างชายและหญิงในครอบครัว เกิดจากการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน คือระหว่างสามีซึ่งมีบทบาทในการหาเลี้ยงครอบครัว กับภรรยาผู้ซึ่งให้ความรักความอบอุ่นและดูแลงานภายในบ้าน โดยเป็นการแลกเปลี่ยนความรับผิดชอบระหว่างกัน ทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคมมีพื้นฐานมาจากทฤษฎี กลุ่มพฤติกรรม (Behavioral Sciences) หลาย ๆ ทฤษฎี ตัวอย่างเช่น ทฤษฎีพฤติกรรมนิยม (Behaviorism) ทฤษฎีการเรียนรู้ (Learning Theory) ทฤษฎีความเสมอภาค (Equity Theory) เงื่อนไขกรรมวิบาก (Operant Conditioning) และการปรับเปลี่ยนพฤติกรรม (Behavior Modification) (Nye 1982 : 13) ซึ่งมีใจความสำคัญว่า บุคคลเลือกที่จะแสดงพฤติกรรมในแนวทางที่มีการสูญเสียน้อยที่สุด และ/หรือได้รับรางวัลมากที่สุด

ในการศึกษาทฤษฎีนี้มีมโนทัศน์หลัก ๆ ที่สำคัญที่จะต้องศึกษาได้แก่ มโนทัศน์ รางวัล การสูญเสีย กำไร ระดับการเปรียบเทียบ ระดับการเปรียบเทียบเพื่อทางเลือกอื่น และบรรทัดฐานการเอื้อประโยชน์ต่อกัน ซึ่งจะได้กล่าวถึงโดยสังเขปดังนี้

รางวัล (Rewards)

Thibaut และ Kelley (1959 : 12) ให้นิยามของคำว่า รางวัลไว้ว่าหมายถึง สิ่งตอบแทนที่ทำให้บุคคลรู้สึกเพลิดเพลิน (Enjoys) ยินดี (Pleasures) และพึงพอใจ (Satisfaction) สิ่งตอบแทนเหล่านี้บุคคลอาจได้รับจากสถานภาพ ความสัมพันธ์ ปฏิสัมพันธ์ ประสบการณ์อื่น ๆ รวมทั้งความรู้สึกของเขาเอง เช่น สิ่งที่คุณต้องการได้รับจากความสัมพันธ์ ได้แก่ ความรัก การช่วยเหลือด้านการเงิน สิ่งที่เป็นรางวัลสำหรับคน ๆ หนึ่ง อาจจะเป็นสิ่งที่ไม่มีความรู้ค่าในความรู้สึกของคนอื่น ๆ แต่สามารถเรียนรู้ได้ว่า อะไรเป็นรางวัลสำหรับคน ๆ หนึ่ง โดยการสังเกตพฤติกรรมของคน ๆ นั้น หรือจากการถามความชอบ ไม่ชอบของคนดังกล่าว

การสูญเสีย (Costs)

การสูญเสีย หมายถึง ผลทางลบที่เกิดจากสถานภาพ ความสัมพันธ์ ปฏิสัมพันธ์ สถานภาพแวดล้อม รวมทั้งสิ่งต่าง ๆ ที่บุคคลรู้สึกไม่ชอบ Thibaut และ Kelley ใช้มโนทัศน์การสูญเสียในความหมายว่า เป็นปัจจัยที่ขัดขวางการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ของบุคคลหรือลดโอกาสในการทำกิจกรรมของบุคคล การสูญเสียอาจอยู่ในรูปของ การลงโทษ (Punishment) หรือ

ละทิ้งรางวัล (Rewards forgone)

การลงโทษ

หมายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่บุคคลรู้สึกไม่ชอบ ไม่ต้องการ เช่น การทำงานในตำแหน่งที่ถูกบีบบังคับ (Persecution) ไม่ได้รับความไว้วางใจ (Distrust) หรือที่มีความขัดแย้งสูง (Repugnance) เป็นต้น ตัวอย่างตำแหน่งต่าง ๆ ที่บุคคลไม่ชอบ เช่น การเป็นทาส (Slave) นักโทษ (Convict) การไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม (Social Avoidance) และแม้กระทั่งการหย่าร้างจากคู่สมรส (Divorced) ความล้มพันธ์บางชนิด เช่น การถูกปฏิเสธ (Rejection) การถูกคุ้มครอง (Patronage) และการไร้อำนาจ (Powerlessness) ก็เป็นสิ่งที่ทำให้บุคคลรู้สึกเสมือนถูกทำโทษ และเกิดความรู้สึกสูญเสียได้เช่นกัน

การละทิ้งรางวัล

หมายถึง การละทิ้ง หรือผลจากตำแหน่งที่ให้รางวัลจากความล้มพันธ์ ปฏิสัมพันธ์ ความรู้สึก หรือสภาพแวดล้อม เนื่องจากทางเลือกอื่น ๆ ตัวอย่างเช่น การจ่ายเงินเพื่อเลือกซื้อสิ่งของ หรือ บริการต่าง ๆ หรือการใช้เวลาในการทำกิจกรรมบางอย่างที่เลือก

ความล้มพันธ์บางครั้งอาจมีการสูญเสียสูง เพราะบุคคลต้องทุ่มเทเวลาและพลังงานมาก หรือเพราะความล้มพันธ์นั้นมีความขัดแย้งสูง การสูญเสียในความล้มพันธ์จะทำให้ลดโอกาสในการทำกิจกรรมอื่น ๆ ซึ่งอาจเป็นประโยชน์ เช่น การใช้เวลาช่วงหยุดสุดสัปดาห์ในการเล่นสกีกับเพื่อน ๆ จะทำให้ไม่มีเวลาให้กับครอบครัว เป็นต้น

กำไร (Profit)

กำไร เป็นความมุ่งหวังของบุคคลต่อผลที่จะเกิดจากการกระทำพฤติกรรมหนึ่ง ๆ ซึ่งอาจเป็นรางวัล หรือการลงโทษก็ได้ ตัวอย่าง เช่น ในการตัดสินใจว่าจะไปตกปลาหรือไม่ บุคคลจะประเมินระหว่างสถานที่ที่จะไป และบุคคลที่ไปด้วย กับฐานะทางการเงินในขณะนั้น ความเมื่อยล้าจากการที่ต้องขับรถนาน ๆ รวมทั้งสุขภาพในขณะนั้น ในสถานการณ์ทั่ว ๆ ไป บุคคลอาจตัดสินใจเลือกทำสิ่งที่ต้องสูญเสียมากกว่าได้รับรางวัล (Costs Outweight The Rewards) คือ ตัดสินใจไปตกปลา ถึงแม้ว่าจะต้องขับรถเป็นเวลานาน หรืออาจจะเลือกทำกิจกรรมอื่นแทนการไปตกปลา ถึงแม้จะประเมินแล้วว่า การไปตกปลาจะทำให้ได้รับรางวัลมากกว่าการสูญเสีย (Rewards Outweight The Costs) แต่เขาก็ประเมินแล้วเช่นกันว่าการทำกิจกรรมอื่น ๆ จะทำให้เกิดการสูญเสียน้อยลงไปกว่าเดิม โดยได้รับรางวัลสูงกว่าการไปตกปลา จากตัวอย่างข้างต้น บุคคลอาจตัดสินใจไปตีกอล์ฟ หรือไปคุนคอบอลแทน เป็นต้น

อาจเป็นไปได้ที่บุคคลต้องยอมรับการสูญเสียจากการทำกิจกรรมบางอย่างเนื่องจาก

ความเชื่อของเขาว่า การเลือกทำกิจกรรมอื่น ๆ อาจเป็นการตัดสินใจที่ผิดถึงแม้ว่าจริงๆ แล้ว สิ่งอื่น ๆ นั้นอาจให้รางวัลมากกว่าการสูญเสียก็ตาม ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ผลจากการกระทำ ที่ถือว่าเป็นกำไรสูงสุด ก็คือ ความสัมพันธ์ที่ดีที่สักระหว่าง รางวัล กับการสูญเสียนั้นเอง

การประเมินผลการกระทำ (Evaluation of Outcome)

ในการประเมินผลจากความสัมพันธ์ บุคคลต้องการมาตรฐานบางชนิด เพื่อใช้เป็นเกณฑ์ในการยอมรับผลจากการกระทำที่เขาจะได้รับจากความสัมพันธ์นั้น ๆ มาตรฐาน 2 ชนิด ที่ใช้เป็นเกณฑ์ในการประเมิน ได้แก่

1. ระดับการเปรียบเทียบ (Comparison Level)

Thibaut และ Kelley (1959 : 21) นิยามระดับการเปรียบเทียบว่า หมายถึงมาตรฐานซึ่งบุคคลใช้ในการประเมิน รางวัลและการสูญเสียซึ่งเขาได้รับจากความสัมพันธ์ ตามการรับรู้ของเขา ซึ่งอาจเกิดจากประสบการณ์ตรงของเขาเอง หรือจากการสังเกตจากคนอื่น ระดับการเปรียบเทียบเป็นมาตรฐานที่สะท้อนถึงคุณภาพของผลการกระทำที่บุคคลเชื่อว่า เขาได้รับ ผลการกระทำที่อยู่เหนือระดับการเปรียบเทียบจะนำมาซึ่งความพึงพอใจ แต่ถ้าผลการกระทำที่อยู่ต่ำกว่าระดับการเปรียบเทียบบุคคลจะรู้สึกไม่พึงพอใจ

2. ระดับการเปรียบเทียบเพื่อทางเลือกอื่น (Comparison Level For Alternative)

เป็นมาตรฐานที่บุคคลใช้เพื่อประเมินว่า ควรจะอยู่ในความสัมพันธ์นั้นต่อไป หรือผลจะออกไปจากความสัมพันธ์นั้นเสีย โดยการเปรียบเทียบว่าผลที่ได้รับจากความสัมพันธ์นั้นอยู่สูงกว่า หรือต่ำกว่าระดับการเปรียบเทียบของเขา ถ้าผลที่ได้รับเท่ากับ หรือ สูงกว่าระดับการเปรียบเทียบบุคคลจะพึงพอใจ และไม่แสวงหาทางเลือกอื่น ๆ แต่ถ้าผลที่ได้รับอยู่ต่ำกว่าระดับการเปรียบเทียบ บุคคลจะแสวงหาทางเลือกอื่น ๆ ต่อไป และถ้าทางเลือกอื่นให้ผลประโยชน์มากกว่า เขาจะผลไปจากความสัมพันธ์เดิมเสีย โดยเขาต้องมั่นใจว่าผลที่จะได้รับจากความสัมพันธ์ใหม่นั้นดีกว่า หรือให้กำไรเพียงพอ ที่จะยอมรับการสูญเสียจากการผลไปจากความสัมพันธ์เดิมด้วย ในทางตรงข้ามถ้าเขาประเมินว่าความสัมพันธ์เดิมดีที่สุดในแล้วสำหรับเขาเมื่อเปรียบเทียบกับทางเลือกอื่น เขาจะคงอยู่ในความสัมพันธ์นั้นต่อไป ถึงแม้ว่าผลประโยชน์ที่เขาได้รับจะเป็นเพียงน้อยนิด การประเมินความสัมพันธ์ขึ้นอยู่กับ การรับรู้ว่าความสัมพันธ์นั้นให้ผลประโยชน์มากกว่าความสัมพันธ์อื่น ๆ หรือไม่ เช่น การเปรียบเทียบชายหนุ่ม คนปัจจุบันที่กำลังคบอยู่ กับชายหนุ่มคนอื่น ๆ ที่อยากคบด้วย หรือการเปรียบเทียบหัวหน้าคนปัจจุบัน กับหัวหน้าคนอื่น ๆ ที่อยากร่วมงานด้วย เป็นต้น

บรรทัดฐานการเอื้อประโยชน์ต่อกัน (Norm of Reciprocity)

มโนทัศน์การเอื้อประโยชน์ต่อกันตามทฤษฎีการแลกเปลี่ยน มีสาระสำคัญว่าบุคคลทั่วๆ ไปจะเอื้อประโยชน์ต่อบุคคลอื่นที่เขาเรียกว่าเอื้อประโยชน์ต่อเขาเช่นกัน Gouldner (1961: 171, cited by Nye 1982 : 17) ได้กล่าวถึงมิติของการเอื้อประโยชน์ต่อกันว่า "บุคคลทั่ว ๆ ไปจะให้การช่วยเหลือแก่คนที่เคยช่วยเหลือเขา " และ "บุคคลทั่ว ๆ ไปจะไม่ทำร้ายบุคคลที่เคยช่วยเหลือเขา " การเอื้อประโยชน์ต่อกัน เป็นบรรทัดฐานการปฏิบัติต่อกันในสังคม

จากใจความสำคัญของทฤษฎี กล่าวว่าบุคคลเลือกที่จะมีพฤติกรรม และปฏิสัมพันธ์ในแนวทางที่ได้กำไร หรือ ได้รับผลประโยชน์สูงสุด โดยมีการสูญเสียน้อยที่สุด ซึ่งบุคคลจะยึดเกณฑ์จากระดับการเปรียบเทียบ และระดับการเปรียบเทียบเพื่อทางเลือกอื่นเป็นมาตรฐานในการประเมิน เมื่อมองในแง่ครอบครัวอาจกล่าวได้ว่า สามีและภรรยาจะประเมินความสัมพันธ์ของเขาทั้งสอง จากการเปรียบเทียบผลประโยชน์และการสูญเสียที่เกิดจากความสัมพันธ์ในหลาย ๆ ด้านว่าอยู่ในระดับที่เขาจะยอมรับได้หรือไม่ รวมทั้งเปรียบเทียบกับคู่สมรสคู่อื่น ๆ หรือสิ่งอื่น ๆ ที่เขาคิดว่าน่าจะให้ผลประโยชน์ต่อเขาได้มากกว่า ถ้าความสัมพันธ์ในขณะนั้น ๆ อยู่ในระดับที่เขาพึงพอใจ เขาจะคงอยู่ในความสัมพันธ์นั้นต่อไป แต่ถ้าเมื่อใดที่เขาพบว่าความสัมพันธ์ของเขาทั้งสองอยู่ต่ำกว่ามาตรฐานที่เขาจะยอมรับได้ และเขามีทางเลือกอื่นที่ดีกว่า เขาอาจจะผละออกจากความสัมพันธ์นั้น เพื่อไปสู่หนทางใหม่ที่ดีกว่าเท่านั้นเอง

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความพึงพอใจในชีวิตสมรส

การแต่งงานเป็นเรื่องยุ่งยากซับซ้อน คู่สมรสบางคนมีชีวิตแต่งงานที่ดูมั่นคงแต่จริง ๆ แล้วเขาอาจจะไม่มีความพึงพอใจเลย แต่บางคนรู้สึกพึงพอใจในชีวิตสมรสของเขา แม้คนภายนอกจะมองว่าชีวิตสมรสของเขาค่อนข้างจะยุ่งยาก การที่คนสองคนมาอยู่ร่วมกัน ไม่มีใครสามารถจะทำนายได้อย่างแม่นยำว่า เขาจะมีความสุขความพึงพอใจหรือไม่ เพราะมีปัจจัยหลาย ๆ ประการที่มีอิทธิพลต่อชีวิตสมรส ตามทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคมได้รวบรวมปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อความพึงพอใจในชีวิตสมรสไว้ดังต่อไปนี้

1. ความสอดคล้องทางบทบาท (Role Consensus)

ความสอดคล้องทางบทบาท หมายถึง ระดับของความสอดคล้องเกี่ยวกับความเชื่อ หรือ ความปรารถนาของปัจเจกชนสองคนที่มีต่อพฤติกรรมว่า พฤติกรรมไหนควรทำหรือไม่ควรทำในบทบาทหนึ่ง ๆ โดยเฉพาะ (Burr 1976 : 307) ความสอดคล้องทางบทบาทของ

คู่สมรสในแต่ละบทบาทมีความสัมพันธ์กับ ความพึงพอใจในชีวิตสมรส (Bahr, Chappell and Leigh 1983; Burr, et al. 1979 , cited by Bahr 1989 : 106) กล่าวคือคู่สมรสที่มีความคิดเห็นขัดแย้งกันเกี่ยวกับบทบาทต่าง ๆ ในครอบครัว มักจะไม่ค่อยมีความพึงพอใจในชีวิตสมรส ส่วนคู่สมรสที่มีความคิดเห็นสอดคล้องกันเกี่ยวกับว่า ใครควรทำอะไรและทำอย่างไร มักจะมีแนวโน้มที่จะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสสูง ความสอดคล้องทางบทบาทจะทำให้คู่สมรสมีการกระทำบทบาทที่เหมาะสม และมีประสิทธิภาพ

2. ประสิทธิภาพการกระทำบทบาทของคู่สมรส (Spouse Role Competence)

ประสิทธิภาพการกระทำบทบาท หมายถึง ความสามารถของบุคคลในการกระทำบทบาทต่าง ๆ ในครอบครัวได้อย่างมีประสิทธิภาพตามความคาดหวังทางบทบาท (Role Expectation) ประสิทธิภาพการกระทำบทบาทของคู่สมรสเป็นปัจจัยที่สำคัญในการทำนายความพึงพอใจในชีวิตสมรส บุคคลที่กระทำบทบาทต่าง ๆ ในครอบครัวอย่างมีประสิทธิภาพจะทำให้คู่สมรสมีความสุข (Bahr, et al. 1983 ; Burr, et al. 1979 ; Rollins and Galligan 1978, cited by Bahr 1989 : 106)

3. ความเป็นเพื่อนคู่ชีวิต (Companionship)

ความหมายกว้าง ๆ ของความเป็นเพื่อนคู่ชีวิต คือ การที่คู่สมรสทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันในยามว่าง ซึ่งรวมถึงการไปเยี่ยมเยียนเพื่อน ๆ ด้วยกัน ไปดูหนังหรือสิ่งบันเทิงอื่น ๆ ด้วยกัน มีเวลาพูดคุยปรึกษาหารือกัน ร่วมงานสังสรรค์กับเพื่อน ๆ ด้วยกัน หรือไปรับประทานอาหารนอกบ้านด้วยกัน เป็นต้น คู่สมรสที่กระทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันบ่อย ๆ มักจะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสสูง Miller (1976) พบว่า การกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันของคู่สมรสเป็นตัวทำนายความพึงพอใจในชีวิตสมรสที่ดีที่สุด นอกจากนี้ก็วิจัยหลาย ๆ ท่านพบว่า การทำกิจกรรมร่วมกันของคู่สมรส โดยเฉพาะในด้านการสื่อสารซึ่งกันและกัน มีความสัมพันธ์กับความพึงพอใจในชีวิตสมรส (Barnett and Nietzel 1979; Fowers and Olson 1986; Jacobson, et al. 1980; Orthner 1975, cited by Bahr 1989 : 107) Renne (1970 : 57-67) พบว่า ความพึงพอใจในชีวิตสมรสมีแนวโน้มสูงในคู่สมรสที่ใช้เวลาว่างไปเยี่ยมเยียนเพื่อนฝูงหรือญาติด้วยกันบ่อย ๆ

4. การสื่อสารทางบวก (Positive Communication)

จากการวิจัยหลาย ๆ งานวิจัยพบว่า การสื่อสารกันทางบวกระหว่างคู่สมรสมีความสำคัญในการพัฒนาชีวิตสมรสให้มีความสุข การสื่อสารทางบวกหมายถึง การสื่อสารกันอย่างชัดเจนตรงตามความเป็นจริง เป็นผู้ฟังที่ดีมีความเห็นอกเห็นใจเข้าใจ และเปิดเผยต่อกัน

ทักษะในการสื่อสารที่สำคัญประการหนึ่ง ได้แก่ ความสามารถในการเป็นที่ปรึกษา

และ แก้ปัญหา คู่สมรสทุก ๆ คู่ที่แต่งงานกันย่อมมีความยุ่งยากในชีวิต การขาดความสามารถในการให้คำปรึกษาจะทำให้การสื่อสารระหว่างกันในอนาคตถูกจำกัด Menaghan (1982, cited by Bahr 1989 : 107) ศึกษาความสามารถในการจัดการเรื่องต่าง ๆ ในชีวิตสมรส พบว่าคู่สมรสที่ปฏิเสธปัญหาที่มีแนวโน้มที่จะเกิดความยุ่งยาก และไม่สามารถแก้ปัญหาได้ ส่วนคู่สมรสที่สามารถปรึกษาหารือกัน จะมีความเครียดน้อย ซึ่งทำให้เกิดปัญหาน้อยด้วย

5. การเปิดเผยตัวเอง (Self - Disclosure)

การเปิดเผยตัวเอง หมายถึง การแสดงให้เห็นถึงตัวตนที่แท้จริงของตัวเองต่อคนอื่น ๆ ซึ่งรวมถึง การเปิดเผยความรู้สึก ความต้องการ และทัศนคติ ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า การเปิดเผยตัวเองเป็นทักษะอย่างหนึ่งของการสื่อสารระหว่างกัน Levinger และ Senn (1967, cited by Bahr 1989 : 107) กล่าวว่า การสื่อสารระหว่างคู่สมรสที่เป็นไปอย่างเปิดเผยมีความสัมพันธ์ทางบวกกับความพึงพอใจในชีวิตสมรส โดยคู่สมรสที่มีการสื่อสารกันอย่างเปิดเผยตัวเองจะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสมากกว่า คู่สมรสที่เปิดเผยความรู้สึกที่แท้จริงของตัวเองน้อย ในขณะที่สื่อสาร Levinger และ Senn ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับการเปิดเผยตัวเองของคู่สมรสที่มีความพึงพอใจ และไม่พึงพอใจในชีวิตสมรสพบความแตกต่างกันดังนี้

1. คู่สมรสที่มีความพึงพอใจ จะมีการเปิดเผยตัวเองต่อกัน มากกว่าคู่สมรสที่ไม่มีความพึงพอใจและพบว่า การแสดงความเข้าใจในความรู้สึกระหว่างกันจะช่วยเพิ่มความพึงพอใจในชีวิตสมรสได้ด้วย

2. คู่สมรสที่ไม่พึงพอใจ มักจะมีความรู้สึกทางลบร่วมกัน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า คู่สมรสที่ไม่มีความพึงพอใจ มิใช่จะไม่เปิดเผยตัวเองต่อกัน แต่การเปิดเผยตัวเองของเขาเป็นไปในทางลบ กล่าวคือในทางตำหนิตีติชนต่อกันเป็นต้น

6. การเอื้อประโยชน์ต่อกัน (Reciprocity)

การเอื้อประโยชน์ต่อกัน หมายถึง การแลกเปลี่ยน หรือการย้อนกลับความรู้สึก การกระทำ หรือ ผลประโยชน์ระหว่างกันของคู่สมรส บุคคลทั่ว ๆ ไปจะเอื้อประโยชน์ต่อบุคคลอื่นที่เขาทราบว่าเอื้อประโยชน์ต่อเขาเช่นกัน Gouldner (1961 : 171, cited by Nye 1982 : 17) กล่าวว่า บุคคลทั่วไปจะให้การช่วยเหลือแก่คนที่เคยช่วยเหลือเขา และจะไม่ทำร้ายบุคคลที่เคยช่วยเหลือเขา การเอื้อประโยชน์ต่อกัน หรือการแลกเปลี่ยนระหว่างกันสามารถทำนายความพึงพอใจในชีวิตสมรสได้ ตัวอย่างเช่น ถ้าสามีพบว่าภรรยาแสดงความรักใคร่ในตัวเขา เขาก็จะแสดงความรักต่อเธอเป็นการตอบแทน ความไม่พึงพอใจจะเกิดขึ้นถ้า คู่สมรสมีความรู้สึกว่า ความรัก และการผูกมัดระหว่างเขาทั้งสองไม่ได้รับการแลกเปลี่ยน (Schafer and Keith 1984, cited by Bahr 1989 : 109) นอกจากนี้

Sternberg (1986, cited by Bahr 1989 : 109) พบว่าบุคคลจะรู้สึกรักบุคคลอื่นน้อยลงถ้าเขาพบว่าเขาไม่ได้รับความรักจากคนนั้นเป็นการตอบแทน

7. ความยุติธรรม (Equity)

คู่สมรสที่มีความรู้สึกว่าไม่ได้รับความยุติธรรมจากชีวิตสมรส มักจะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสต่ำ บุคคลที่รู้สึกว่าได้รับผลประโยชน์น้อยจะมีความพึงพอใจน้อยกว่าบุคคลที่รู้สึกว่าได้รับผลประโยชน์มาก แต่บุคคลที่รับรู้ว่าจะได้รับความยุติธรรมจะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสสูงที่สุด (Davidson 1984, cited by Bahr 1989 : 109)

8. ความรู้สึกเห็นคุณค่าในตนเอง (Self - Esteem)

นักวิจัยหลาย ๆ ท่านพบว่าความรู้สึกเห็นคุณค่าในตนเองมีความสัมพันธ์กับการปรับตัวในชีวิตสมรส (Marital Adjustment) (Barnett and Nietzel 1979; Bell, et al. 1987; Chesser, et al. 1979, cited by Bahr 1989 : 109) บุคคลที่รู้สึกเห็นคุณค่าในตนเองสูงจะมีการเปิดเผยตนเองสูงกว่า มีการสื่อสารและมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสดีกว่า ผู้ที่รู้สึกเห็นคุณค่าในตนเองต่ำ ส่วน Schafer และ Keith (1984, cited by Bahr 1989 : 109) พบว่าอัตมโนทัศน์ (Self - Concept) เป็นตัวทำนายการกระทบทาบทบาทในชีวิตสมรส ซึ่งมีความสัมพันธ์กับความพึงพอใจในชีวิตสมรสด้วย ดังนั้นจะเห็นว่าโดยตัวของความรู้สึกเห็นคุณค่าในตนเองไม่สามารถทำนายความพึงพอใจชีวิตสมรสได้โดยตรง แต่มีผลกระทบต่อ การเปิดเผยตนเอง และการกระทบทาบทบาท ซึ่งมีผลต่อความพึงพอใจในชีวิตสมรส

9. เงิน (Money)

ไม่มีข้อบ่งชี้ว่า เงินมีความสัมพันธ์ทางบวกกับความพึงพอใจในชีวิตสมรส แต่พบว่าความยากจน (Economic Hardship) มีผลกระทบต่อความพึงพอใจในชีวิตสมรส Brinkerhoff และ White (1978, cited by Bahr 1989 : 109) ได้ศึกษาเปรียบเทียบความพึงพอใจในชีวิตสมรสของครอบครัวที่มีรายได้น้อยต้องพึ่งความช่วยเหลือจากรัฐบาล กับครอบครัวที่มีฐานะทางอาชีพมั่นคง ผลการศึกษาพบว่าความรู้สึกพึงพอใจในฐานะทางเศรษฐกิจสามารถทำนายความพึงพอใจในชีวิตสมรส ในครอบครัวที่มีรายได้น้อย แต่ไม่พบผลดังกล่าวในครอบครัวที่มีฐานะมั่นคง

10. การนับถือศาสนา (Religiosity)

การนับถือศาสนา มีความสำคัญต่อการทำนายความพึงพอใจในชีวิตสมรส (Albrecht 1979; Filsinger and Wilson 1984; Fower and Olson 1986; Heaton 1984; Wilson and Filsinger 1986, cited by Bahr 1989 : 111) ถ้าไม่คำนึงถึงศาสนาต่าง ๆ หรือนิกายต่าง ๆ จะพบว่า บุคคลที่ปฏิบัติกิจกรรมเกี่ยวกับศาสนาอย่างสม่ำเสมอ

จะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสมากกว่าบุคคลที่ได้ปฏิบัติกิจทางศาสนา หรือปฏิบัติไม่สม่ำเสมอ และบุคคลที่มีความเชื่อ หรือเลื่อมใสในศาสนา มักจะรายงานว่า ตนมีความสุขมากกว่าคนที่ไม่เลื่อมใสในศาสนา

11. วุฒิภาวะทางอารมณ์ (Emotional Maturity)

บุคคลที่มีวุฒิภาวะทางอารมณ์ มักจะเป็นคู่สมรสที่ดี เพราะคนที่มีความวุฒิภาวะน่าจะมีความสามารถในการกระทำบทบาทต่าง ๆ ได้ดี และสามารถปรับความต้องการ ความคาดหวังให้เข้ากับคู่สมรสได้ จากการศึกษาของ Cole, Cole และ Dean (1978, cited by Bahr 1989 : 111) เมื่อให้กลุ่มตัวอย่างประเมินวุฒิภาวะทางอารมณ์ของตนเองและคู่สมรส พบว่าคะแนนการประเมินวุฒิภาวะทางอารมณ์ของตนเองและคู่สมรส มีความสัมพันธ์กับคะแนนความพึงพอใจในชีวิตสมรส ตัวอย่างเช่น เมื่อให้ภรรยาประเมินวุฒิภาวะทางอารมณ์ของสามี พบว่าคะแนนวุฒิภาวะทางอารมณ์ของสามี สัมพันธ์กับ ความพึงพอใจในชีวิตสมรสของภรรยา และพบผลเช่นเดียวกันในสามีด้วย

12. บทบาททางเพศ (Sex Role)

Antill (1983) กล่าวว่า พฤติกรรมของบทบาททางเพศมีความสัมพันธ์กับความพึงพอใจในชีวิตสมรส และพบว่าคู่สมรสที่มีบทบาททางเพศในลักษณะความเป็นหญิง สูงทั้งคู่ จะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรส สูงกว่าคู่สมรสที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีลักษณะความเป็นหญิงฝ่ายเดียว ลักษณะความเป็นหญิงได้แก่ บุคคลที่มีลักษณะอ่อนหวาน นุ่มนวล ใช้อารมณ์ เข้าอกเข้าใจ มีภาวะไวต่อความรู้สึก อบอุ่น ยืดหยุ่น และเชื่อฟัง เป็นต้น ต่อมา Fower และ Olson (1986, cited by Bahr 1989 : 112) พบว่าบุคคลที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนี จะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสสูงกว่าบุคคลที่มีลักษณะตรงตามเพศ เนื่องจากลักษณะแอนโดรจีนี จะมีความสามารถในการปรับตัว แสดงพฤติกรรมได้เหมาะสมกับสถานการณ์ มีความยืดหยุ่น และทำกิจกรรมต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ Vernon (1981 : 4777) พบว่าภรรยาที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนี จะสามารถปรับตัวในชีวิตสมรสดีกว่าภรรยาที่มีบทบาททางเพศในลักษณะความเป็นหญิงหรือความเป็นชาย Ortiz (1982 : 734) พบว่าบทบาททางเพศในลักษณะความเป็นชายของสามี มีความสัมพันธ์ทางบวกอย่างมีนัยสำคัญ กับความพึงพอใจในชีวิตสมรสของภรรยา ส่วน Kassoy (1988 : 1103) พบว่าบุคคลที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนี จะมีปฏิสัมพันธ์ในชีวิตสมรสดีกว่าบทบาททางเพศลักษณะอื่น ๆ และปฏิสัมพันธ์ส่วนมากเป็นไปในทางบวกมากกว่าทางลบ

ทางเพศ (Sex Role Attitude) และพบว่าหญิงที่มีบทบาทในครอบครัวแบบประเพณีดั้งเดิม หรือมีลักษณะความเป็นหญิงสูง มีแนวโน้มจะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสต่ำ เพราะหญิงที่มีบทบาทแบบดั้งเดิมมักจะชอบใช้อารมณ์กับสามี ทำให้การสื่อสารระหว่างกันเป็นไปทางลบ นอกจากนี้หญิงที่มีลักษณะความเป็นหญิงสูงมักจะมีลักษณะชอบเผชิญหน้า (Confrontation) มากกว่าการปรองดอง (Accommodation) ซึ่งจะทำให้ชีวิตสมรสประสบปัญหามากขึ้น ส่วน Li & Caldwell (1987, cited by Bahr 1989: 112) ได้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างทัศนคติต่อบทบาททางเพศกับความพึงพอใจในชีวิตสมรสของสามีและภรรยา โดยแบ่งคู่สมรสออกเป็น 4 ประเภท ตามทัศนคติต่อบทบาททางเพศ ดังนี้

1. สามีที่มีทัศนคติแบบดั้งเดิม กับ ภรรยาที่มีทัศนคติแบบดั้งเดิม
2. สามีที่มีทัศนคติแบบดั้งเดิม กับ ภรรยาที่มีทัศนคติแบบเสมอภาค
3. สามีที่มีทัศนคติแบบเสมอภาค กับ ภรรยาที่มีทัศนคติแบบดั้งเดิม
4. สามีที่มีทัศนคติแบบเสมอภาค กับ ภรรยาที่มีทัศนคติแบบเสมอภาค

ผลการศึกษาพบว่า ในกลุ่มที่สามีมีทัศนคติต่อบทบาททางเพศแบบดั้งเดิม กับภรรยาที่มีบทบาททางเพศแบบเสมอภาค จะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสต่ำที่สุด ส่วนกลุ่มที่มีความพึงพอใจในชีวิตสมรสสูงที่สุด ได้แก่ กลุ่มที่สามีมีทัศนคติต่อบทบาททางเพศแบบเสมอภาคกับภรรยาที่มีทัศนคติต่อบทบาททางเพศแบบดั้งเดิม ส่วน Rogers (1989 : 2077) พบว่าคู่สมรสที่มีบทบาททางเพศแบบแอนโดรจีนี มีแนวโน้มที่จะมีชีวิตครอบครัวแบบเสมอภาคมากกว่าคู่สมรสที่มีบทบาททางเพศแบบอื่น ๆ

จากที่กล่าวมาจะพบว่า บทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนี มีแนวโน้มว่าจะส่งเสริมความพึงพอใจในชีวิตสมรสได้สองทาง กล่าวคือ ในทางแรกบุคคลที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนี จะเป็นคนที่มีความยืดหยุ่น มีความสามารถในการปรับตัวซึ่งรวมถึงการปรับตัวในการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ และบุคคลในครอบครัว จึงทำให้ชีวิตครอบครัวมีความปรองดองและมีความสุขได้ ทางที่สองบุคคลที่มีบทบาททางเพศแบบแอนโดรจีนี มีแนวโน้มที่จะมีชีวิตครอบครัวแบบเสมอภาค คือทั้งสามีและภรรยามีความเท่าเทียมกันในบทบาท ร่วมรับผิดชอบงานต่าง ๆ ด้วยกัน ซึ่งจะส่งเสริมให้ทั้ง 2 ฝ่าย มีความพึงพอใจในชีวิตสมรสได้เช่นกัน

13. ลำดับขั้นของชีวิตครอบครัว (Stage of Family Life Cycle)

จากงานวิจัยต่าง ๆ พบว่า ความพึงพอใจในชีวิตสมรสจะเปลี่ยนไปตามลำดับขั้นของชีวิต ความพึงพอใจในชีวิตสมรสจะค่อย ๆ ลดลงจากเริ่มแต่งงานใหม่ จนถึงระยะที่ลูกพ้นจากความดูแล (เช่น แต่งงาน และแยกบ้านอยู่) ต่อจากนั้นความพึงพอใจในชีวิตสมรสจะค่อย ๆ

เพิ่มขึ้น จากระยะที่ลูกออกจากบ้าน จนถึงวัยเกษียณอายุ (Lupri and Frideres 1981; Rollins and Cannon 1974 ; Rollins and Feldman 1970 , cited by Bahr 1989 : 112)

14. ความเป็นพ่อแม่ (Parenthood)

จากแนวความคิดที่ว่า การมีลูกจะมีผลกระทบทางลบต่อความพึงพอใจในชีวิตสมรส งานวิจัยที่สนับสนุนแนวความคิดนี้ได้แก่ งานวิจัยของ Lupri และ Frideres (1981; cited by Bahr 1989 : 112) โดยพบว่าความพึงพอใจในชีวิตสมรสจะลดลงเมื่อมีลูกและจะเพิ่มขึ้นเมื่อลูกออกจากบ้าน และจากงานวิจัยของ Figley (1973, cited by Bahr 1989 : 113) พบว่าความพึงพอใจในชีวิตสมรสของคู่สมรสที่มีลูกจะต่ำกว่าที่ไม่มีลูก แต่จากการศึกษาระยะยาวของ White และ Booth (1985, cited by Bahr 1989 : 113) ไม่พบความสัมพันธ์ดังกล่าว โดยเขาสัมภาษณ์คู่สมรสจำนวน 220 คน ในช่วง ปี คศ. 1980-1983 คู่สมรสทั้งหมดที่สัมภาษณ์ ในปี 1980 มีลูก ส่วนในปี 1983 คู่สมรสจำนวน 113 คู่ ยังไม่มีลูก พบว่าคุณภาพชีวิตสมรสของคู่สมรสทั้งหมดเสื่อมลงในช่วงเวลา 3 ปี ที่สัมภาษณ์ จึงสรุปได้ว่าการเป็นพ่อแม่ไม่ได้มีผลกระทบต่องานพึงพอใจในชีวิตสมรส เมื่อไม่คำนึงถึงปัญหาอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตสมรส

15. การทดลองอยู่ด้วยกันก่อนแต่งงาน (Premarital Cohabitation)

การทดลองอยู่ด้วยกันก่อนแต่งงาน เป็นขั้นตอนหนึ่งของการเลือกคู่สำหรับคู่สมรส บางคู่ การอยู่ด้วยกันก่อนแต่งงานเป็นการทดสอบว่าเขาสามารถอยู่ด้วยกันได้หรือไม่ และเพื่อความมั่นใจว่าเขาสามารถเข้ากันได้ แต่จากงานวิจัยหลาย ๆ งานวิจัย พบผลที่ไม่ตรงกับสมมติฐานดังกล่าว เช่น จากการศึกษาของ Demaris และ Leslie (1984, cited by Bahr 1989 : 113) ที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่าง การทดลองอยู่ด้วยกันก่อนแต่งงาน กับคุณภาพชีวิตสมรสในคู่สมรสจำนวน 309 คู่ ที่เพิ่งแต่งงาน พบว่าคู่สมรสดังกล่าว มีความพึงพอใจในชีวิตสมรสต่ำทั้ง 2 ฝ่าย ถึงแม้จะควบคุมตัวแปรอื่น ๆ ที่อาจจะเกี่ยวข้องแล้วก็ตาม และจากการศึกษาของ Watson (1983, cited by Bahr 1989 : 113) พบว่าคู่สมรสที่ไม่ได้ทดลองอยู่ด้วยกันก่อน มีความพึงพอใจในชีวิตสมรสสูงกว่าที่ทดลองอยู่ด้วยกันก่อนแต่งงาน

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะพบว่า มีปัจจัยมากมายที่มีอิทธิพลต่อความพึงพอใจในชีวิตสมรส ตามแนวทฤษฎีการแลกเปลี่ยนทางสังคม แต่ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยสนใจตัวแปรด้านบทบาททางเพศ โดยสนใจที่จะศึกษาว่าบทบาททางเพศในแต่ละลักษณะจะมีอิทธิพลต่อความพึงพอใจในชีวิตสมรสแตกต่างกันหรือไม่และบทบาททางเพศลักษณะใดจะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสสูงสุด หรือต่ำสุด

การวัด และการประเมินความพึงพอใจในชีวิตสมรส

ในการศึกษาเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตสมรสในสมัยก่อน ๆ นั้น นักวิจัยส่วนมาก มักจะเน้นไปที่การวัด การปรับตัวในชีวิตสมรส มากกว่าการวัดทัศนคติ หรือความพึงพอใจในชีวิตสมรส ดังนั้น เครื่องมือที่ใช้วัดจึงมักเป็นเครื่องมือที่เน้นไปในการวัดกระบวนการระหว่างบุคคลสองคน (Dyadic Process) มากกว่าการวัดทัศนคติของบุคคลต่อชีวิตสมรสของเขาทั้งสอง เครื่องมือที่นิยมใช้กันมากในอดีต ได้แก่ Marital Adjustment Inventory ของ Locke และ Wallace (1959) ซึ่งต่อมา Spanier (1976) ได้นำมาตรนี้มาพัฒนาขึ้นใหม่ และให้ชื่อว่า Marital Adjustment Scale โดยมีแนวความคิดหลักเช่นเดียวกับ Locke และ Wallace

ในยุคต่อ ๆ มา การศึกษาเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตสมรสเปลี่ยนแปลงไปโดยนักวิจัยในยุคนี้มีแนวความคิดว่า ควรเน้นไปที่การวัดทัศนคติ หรือการรับรู้ของบุคคลต่อชีวิตสมรสในหลาย ๆ แง่มุมมากกว่าที่จะวัดกระบวนการระหว่างบุคคล จึงเกิดการพัฒนาคู่มือวัดขึ้นใหม่ โดย Snyder (1979) ชื่อ Marital Satisfaction Inventory ซึ่งในเวลาต่อมา Roach, Frazier และ Bowden (1981) วิจารณ์ว่า มาตรของ Snyder เป็นมาตรวัดที่มีหลายมิติ (Multidimension) และมีจำนวนข้อกระทงถึง 73 ข้อ ซึ่งยาวเกินกว่าที่จะนำมาใช้ในการวิจัยได้ นอกจากนี้ข้อกระทงบางข้อยังถามถึงความจำ (Recall) เกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในอดีตและแบบแผนของพฤติกรรม (Patterns of Behavior) ซึ่ง Roach และคณะสรุปว่า มาตรของ Snyder ใช้วัดบางสิ่งบางอย่างที่ไม่ใช่ทัศนคติต่อชีวิตสมรส

จากปัญหาดังกล่าว Roach และคณะ (1981) จึงนำมาตรของ Snyder มาพัฒนาขึ้นใหม่ ใช้ชื่อว่า Marital Satisfaction Scale โดยมีแนวความคิดว่าความพึงพอใจในชีวิตสมรสเป็นทัศนคติต่อชีวิตสมรสของตนเอง ดังนั้นการประเมินความพึงพอใจดังกล่าว จึงเป็นการวัดความคิดเห็นหรือการรับรู้ของบุคคลต่อชีวิตสมรสของตนเองในหลาย ๆ แง่มุมว่า มีความพึงพอใจมากหรือน้อยเพียงใดในระดับที่ต่อเนื่องกัน (Continuum) จากมากไปน้อย ในช่วงเวลาหนึ่งซึ่งการรับรู้จะเปลี่ยนแปลงไปได้ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตสมรส

ลักษณะมาตรวัดความพึงพอใจในชีวิตสมรสของ Roach และคณะ (1981) เป็น

มาตรวัดทัศนคติแบบ Likert (Likert-Type Attitude Scale) ซึ่งเป็นมาตรวัดประมาณค่าใน 5 ระดับคะแนน จากเห็นด้วยมากที่สุด (Strongly Agree) ถึงไม่เห็นด้วยมากที่สุด (Strongly Disagree) จำนวนข้อกระทงมีทั้งหมด 48 ข้อ เป็นข้อกระทงที่มีความหมายทั้งทางบวกและทางลบ เรียงข้อโดยวิธีการสุ่ม (Random Order) Roach และคณะ ศึกษาคูณภาพโดยนำมาตรไปทดลองใช้ในกลุ่มตัวอย่างที่แตกต่างกันจำนวน 88 คน พบค่าความเที่ยงโดยวิธี KR 20 เท่ากับ .982 และจากการวิเคราะห์องค์ประกอบ (Factor Analysis) พบว่าเป็นมาตรที่มีมิติเดียว (Unidimension) นอกจากนี้จากการหาคูณภาพมาตร โดย Frazier, Bowden และ Thompson (Frazier 1976, Bowden 1977 and Thompson 1978, cited by Roach, Bowden and Frazier 1981) สรุปได้ว่ามาตรวัดความพึงพอใจในชีวิตสมรสของ Roach และคณะเป็นมาตรที่มีมิติเดียว ข้อกระทงแต่ละข้อมีอำนาจจำแนกสูง มีความเที่ยง (Reliability) และความตรง (Validity) สูงด้วย ซึ่ง Roach และคณะสรุปว่า มาตรนี้เป็นมาตรที่เหมาะสมทางจิตวิทยาที่จะนำไปใช้วัดความพึงพอใจในชีวิตสมรส

จากแนวความคิดดังกล่าว ผู้วิจัยจึงนำมาตรของ Roach และคณะมาแปลและทดลองใช้เพื่อหาคูณภาพ เพื่อจะได้นำมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้ต่อไป

แนวความคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับบทบาททางเพศ

ในส่วนนี้จะได้กล่าวถึง แนวความคิด ทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับบทบาททางเพศ ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตามหัวข้อต่อไปนี้

- แนวความคิดเกี่ยวกับบทบาททางเพศ
- ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการของบทบาททางเพศ
 - ทฤษฎีจิตวิเคราะห์
 - ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม
 - ทฤษฎีพัฒนาการทางปัญญา
 - ทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาททางเพศของ Bem : ทฤษฎีสติมาด้านเพศ
 - ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดบทบาททางเพศ
 - บทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนี
 - การพัฒนาบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนี
 - การวัดและประเมินบทบาททางเพศ

แนวความคิดเกี่ยวกับบทบาททางเพศ

สังคมทั่วไปแบ่งคนออกเป็นสองเพศ คือ เพศหญิง และเพศชาย โดยใช้ข้อเท็จจริงทางกายภาพ คือลักษณะทางสรีระของร่างกาย หรือลักษณะทางเพศ เช่น ความแตกต่างกันของรูปร่าง ทรวดทรง และอวัยวะเพศ ลักษณะทางเพศของเพศหญิง และเพศชายถูกกำหนดโดยโครโมโซม (Chromosome) ต่อมเพศ (Gonads) และฮอร์โมน (Hormones) เด็กจะถูกบ่งชี้ว่าเป็นเพศหญิงหรือเพศชายตั้งแต่แรกเกิด ซึ่งนับเป็นการให้เอกลักษณ์ทางเพศ (Sexual Identity) กับเด็กเป็นครั้งแรก การให้เอกลักษณ์ทางเพศนี้เป็นความรู้สึกพื้นฐานของบุคคลในการพัฒนาความเป็นหญิงและความเป็นชายในเวลาต่อมา ดังนั้นเอกลักษณ์จึงเป็นภาพที่บุคคลตระหนักเกี่ยวกับตนเอง ซึ่งจะมีอิทธิพลต่อบทบาท และพฤติกรรมของเขา การระบุเพศของเด็กตามลักษณะทางกายภาพตั้งแต่แรกเกิดจะทำให้เด็กรับรู้เพศของตน และเรียนรู้ที่จะแสดงบทบาท หรือพฤติกรรมที่เหมาะสมกับเพศของตนตามที่สังคมกำหนด (Mischel 1970, cited by Cook 1985) การเรียนรู้เกี่ยวกับลักษณะบุคลิกภาพ ทักษะคติ ความชอบตลอดจนพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับเพศของตนตามกระบวนการมีลักษณะตรงตามเพศนี้เรียกว่า "การเรียนรู้เกี่ยวกับบทบาททางเพศ"

ได้มีผู้พยายามให้นิยามเกี่ยวกับบทบาททางเพศไว้มากมาย เช่น Cook (1985: 3) กล่าวว่า บทบาททางเพศเป็นสิ่งที่สังคมกำหนดขึ้น และคาดหวังว่าหญิงและชายจะต้องมีความแตกต่างกันในเรื่องบุคลิกภาพ ค่านิยม ความชอบ ความสามารถ และพฤติกรรมเป็นต้น ซึ่งบุคคลจะเรียนรู้จากกระบวนการมีลักษณะตรงตามเพศ (Sex-Typing) ส่วน Hurlock (1980 : 456) ได้ให้ความหมายของบทบาททางเพศว่า เป็นรูปแบบของพฤติกรรมที่สมาชิกแต่ละเพศได้ปฏิบัติและได้รับการยอมรับจากสังคมที่ตนอยู่ Block (1973, อ้างถึงใน วรณภา เพชรพันธ์ 2534: 23) กล่าวว่า บทบาททางเพศเป็นหมวดหมู่ของพฤติกรรมที่บุคคลเข้าใจในลักษณะความเป็นหญิง และความเป็นชายในสังคม Ward (อ้างถึงใน สลัดหา ยิ้มแย้ม 2530 : 15) ได้ขยายความหมายของบทบาททางเพศตามความหมายทางสังคมว่า เป็นผลกระทบจากพฤติกรรม และทัศนคติโดยทั่วไปที่ยอมรับในสังคมและวัฒนธรรมนั้น ๆ ว่าเป็นลักษณะความเป็นหญิงและลักษณะความเป็นชาย ส่วน Heilbrun (1981 : 4) และ Spence (1979 : 169) กล่าวว่า บทบาททางเพศเป็นความรู้สึกที่บุคคลรับรู้เกี่ยวกับลักษณะความเป็นหญิงหรือความเป็นชายของเขาเอง

ลักษณะทางเพศเป็นสิ่งที่มามีมาแต่กำเนิด แต่บทบาททางเพศเป็นสิ่งที่ได้มาจากการเรียนรู้ ดังที่ Jaggar (1977, cited by Cook 1985 : 3) กล่าวว่า การที่เด็กจะมีบทบาททางเพศในลักษณะใดนั้น ไม่ได้ถูกกำหนดโดยบุคคลที่เกี่ยวข้อง หรือ จากการกำหนดลักษณะดังกล่าวให้กับเด็กแต่มาจากการเรียนรู้ซึ่งเด็กจะเรียนรู้เกี่ยวกับบทบาททางเพศจากการเล่นกับบุคคลอื่น ๆ และจากการสอนโดยตรงของพ่อแม่และตัวแบบต่าง ๆ ในสังคม ส่วน Bem (1981 : 1) กล่าวว่า การเรียนรู้บทบาททางเพศเป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่วัยเด็ก การเรียนรู้บทบาททางเพศ คือการที่เด็กรวบรวมลักษณะ คุณสมบัติและพฤติกรรมต่าง ๆ ตามที่สังคม และวัฒนธรรมกำหนด แล้วนำมาปฏิบัติให้เหมาะสมกับเพศของตน ผลที่ได้รับจากกระบวนการดังกล่าวข้างต้น คือ การมีเอกลักษณ์บทบาททางเพศ (Sex Role Identity) ในแต่ละบุคคล ซึ่งบุคคลจะแสดงออกในลักษณะของความเป็นหญิง หรือความเป็นชาย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดน่าจะสรุปได้ว่าบทบาททางเพศหมายถึง บุคลิกลักษณะของบุคคลที่แสดงถึงความเป็นหญิง หรือความเป็นชาย ซึ่งบุคคลจะเรียนรู้จากการสังเกตบุคคลต่าง ๆ ที่อยู่รอบข้าง เช่น พ่อ แม่ บุคคลอื่น ๆ และตัวแบบจากสื่อต่าง ๆ แล้วนำมาปฏิบัติให้เหมาะสมกับเพศของตนตามที่สังคมกำหนด

ในการอธิบายความแตกต่างระหว่างลักษณะบทบาททางเพศ ได้มีนักวิจัยหลาย ๆ ท่าน เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับบทบาทไว้แตกต่างกัน ซึ่งพอสรุปได้ 2 แนวความคิดหลัก คือ

1. แนวคิดของ David Bakan (1986, cited by Kaplan and Sedney 1980 : 6) Bakan ให้ความหมายของลักษณะความเป็นชายด้วยคำว่า เอเจนซี (Agency) และลักษณะความเป็นหญิงว่า คอมมิวนิเียน (Communion) เอเจนซี เป็นลักษณะของการกระทำที่มีจุดเริ่มต้นจากตนเอง หรือการกระทำที่ยึดตนเองเป็นหลัก และมีการแสดงออกในลักษณะการปกป้องตนเอง (Self-Protection) กล้าแสดงออก (Self-Assertion) มีความเป็นอิสระ (Independent) และมีอำนาจเหนือผู้อื่น (Dominant) ส่วนคอมมิวนิเียน เป็นลักษณะพฤติกรรมที่แสดงถึงความสามารถในการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น ได้แก่ การเป็นมิตร การช่วยเหลือผู้อื่น ความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน เป็นต้น

2. แนวความคิดของ Parson and Bales (1955, cited by Kaplan and Sedney 1980 : 7) Parson และ Bales ได้ให้คำจำกัดความของลักษณะความเป็นชายว่ามีลักษณะพฤติกรรมที่เรียกว่า Instrumental ซึ่ง หมายถึงพฤติกรรมที่นำไปสู่

ความสำเร็จตามเป้าหมาย เช่น ลักษณะความเป็นผู้นำ ความเชื่อมั่นในตนเอง กล้าแสดงออก ส่วนลักษณะความเป็นหญิงมีลักษณะพฤติกรรมที่เรียกว่า Expressive ซึ่งหมายถึงพฤติกรรมที่เน้นการแสดงออกทางอารมณ์ เป็นลักษณะที่เกื้อหนุนการอยู่ร่วมกับผู้อื่น เช่น การเอาใจใส่ผู้อื่น การไวต่อความรู้สึกของผู้อื่น และความสามารถในการตอบสนองได้อย่างเหมาะสม เป็นต้น

จากแนวความคิดดังกล่าว สรุปได้ว่าบทบาททางเพศแบ่งออกเป็นสองลักษณะคือ ลักษณะความเป็นหญิง และลักษณะความเป็นชาย โดยทั้งสองลักษณะมีพฤติกรรมที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ลักษณะความเป็นหญิงจะมีพฤติกรรมที่เน้นการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น การแสดงออกทางอารมณ์ ความรู้สึกเป็นส่วนใหญ่ ส่วนลักษณะความเป็นชายจะมีพฤติกรรมที่มุ่งความสำเร็จในชีวิต การแข่งขัน การพึ่งพาตนเอง เป็นต้น

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการของบทบาททางเพศ

ความพยายามของมนุษย์ที่จะกำหนดบทบาททางเพศระหว่างหญิงและชาย มีมาเป็นเวลานานในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นในภาพวาดตามฝาผนังต่าง ๆ ซึ่งมักจะเห็นรูปผู้ชายถืออาวุธออกไล่สัตว์ หรือทำศึกสงคราม และภาพผู้หญิงเลี้ยงลูก หรือทำงานบ้านต่าง ๆ ความแตกต่างของบทบาททางเพศนี้เป็นสิ่งที่นักจิตวิทยาให้ความสนใจ และพยายามอธิบายว่าเกิดขึ้นด้วยสาเหตุอะไร และเริ่มมีความแตกต่างให้เห็นตั้งแต่ในวัยใด ทฤษฎีทางจิตวิทยาที่อธิบายพัฒนาการด้านบทบาททางเพศ แบ่งได้เป็น 3 ทฤษฎีหลัก คือ ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม และทฤษฎีพัฒนาการทางปัญญา (อีริชพร อูร์รอด, 2526: 334) ดังจะได้นำข้อสังเขปของแต่ละทฤษฎีมาเสนอ ดังนี้

ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Psychoanalytic Theory)

ผู้นำของทฤษฎี คือ Sigmund Freud ได้สังเกตเห็นความแตกต่างระหว่างบทบาทและพฤติกรรมของหญิงและชายว่า ชายเป็นเพศที่แข็งแกร่งใช้กำลังในการทำงานเพื่อหาเลี้ยงครอบครัว ส่วนหญิงเป็นเพศที่อ่อนแอ ต้องการพึ่งพาผู้อื่น และมักมีชีวิตอยู่แต่ในบ้าน Freud ได้พยายามหาสาเหตุของสิ่งที่เขาสังเกตเห็น เพื่ออธิบายว่าความสัมพันธ์ของหญิงและชายมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรจากวัยเด็ก ถึงวัยผู้ใหญ่

Freud มีความเชื่อว่าพฤติกรรมของมนุษย์ถูกชักจูงโดยสัญชาตญาณ ซึ่งจะมีศูนย์กลางอยู่ตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ได้แก่ ปาก ทวารหนัก และอวัยวะเพศและจะแปรเปลี่ยนไปตามวัย สัญชาตญาณทางเพศเป็นพื้นฐานของพัฒนาการในช่วงแรกของชีวิต ในวัยทารก บุคคลที่เป็นตัวแบบและมีอิทธิพลต่อเด็กมากที่สุด คือแม่ ส่วนในวัยก่อนเข้าเรียนเด็กเริ่มเปลี่ยนความคิดจากการเลียนแบบแม่ เป็นเด็กชายเริ่มหันไปเลียนแบบพ่อ เด็กหญิงเลียนแบบแม่ และบุคคลอื่นที่มีเพศเดียวกับตน ตามทฤษฎีจิตวิเคราะห์ พัฒนาการในระยะนี้เกิดขึ้นในขั้นอวัยวะเพศ (Phallic Stage) เป็นระยะที่เด็กเรียนรู้และถอดแบบ (Identification) บทบาททางเพศ

Freud ได้อธิบายถึงการถอดแบบบทบาททางเพศว่าในช่วงต้น ๆ ของวัยเด็ก เด็กหญิงและเด็กชายจะมีพัฒนาการของบทบาททางเพศไปในแนวเดียวกัน โดยทั่วไปเด็กหญิงและเด็กชายจะมีการถอดแบบจากแม่ก่อน และพัฒนาการจะเปลี่ยนไปเมื่อเขาตระหนักว่าอวัยวะเพศของหญิงและชายไม่เหมือนกัน โดยเด็กหญิงจะสังเกตพบว่าตนไม่มีอวัยวะเพศที่มีขนาดใหญ่เท่าเด็กชาย เมื่อเด็กหญิงเห็นพี่ชายน้องชายและเพื่อนชายมีอวัยวะเพศที่มีขนาดใหญ่กว่าตนก็จะรู้สึกอิจฉาอวัยวะเพศชาย (Penis Envy) และอยากมีอวัยวะเพศแบบชาย เด็กหญิงจะโทษว่า แม่เป็นต้นเหตุที่ทำให้ตนไม่มีอวัยวะเพศแบบชาย จึงหันไปรักพ่อแทนเพราะพ่อไม่ได้มีส่วนรับผิดชอบในเรื่องนี้ โดยหวังว่าพ่อจะให้อวัยวะเพศที่ขาดหายไปแก่ตนได้ รวมทั้งอยากครอบครองพ่อ เกิดเป็นปมอีเล็คตรา (Electra Complex) เด็กจะพยายามแก้ปมนี้ โดยการพยายามถอดแบบบุคลิกลักษณะพฤติกรรมของแม่ โดยหวังจะให้พ่อรัก เกิดการพัฒนาลักษณะความเป็นหญิงขึ้นอย่างเห็นเด่นชัด ส่วนในเด็กชายในวัยต้น ๆ ของชีวิต เด็กมีความใกล้ชิดกับมารดามาก ต่อมาในขั้นอวัยวะเพศเด็กชายเริ่มสนใจและมีความหลงใหลในอวัยวะเพศของตน และมีการพัฒนาปมเอดิปัส (Oedipus Complex) ขึ้น โดยเด็กชายจะมีความรู้สึกจากจิตไร้สำนึกที่อยากจะครอบครองแม่ แต่เขาก็รู้ว่าพ่อรักและต้องการแม่เหมือนกัน ทำให้เกิดความอิจฉาพ่อเกิดความกลัวว่าพ่อจะแย่งความรักของแม่ไปจากตน และจะทำโทษตน โดยการตัดอวัยวะเพศ เด็กจึงเก็บกดความปรารถนาในตัวแม่ไว้ แล้วหันไปถอดแบบบุคลิกลักษณะและพฤติกรรมของพ่อเพื่อให้แม่รัก เกิดพัฒนาการของบทบาททางเพศในลักษณะความเป็นชายขึ้น

Freud อธิบายพัฒนาการของความเป็นหญิง และความเป็นชายจากผลของความแตกต่างทางสรีระของหญิงและชาย โดยเน้นเรื่องอวัยวะเพศชาย ความแตกต่างของอวัยวะเพศนี้ทำให้เด็กรับรู้ตนเอง และเด็กจะเลียนแบบพฤติกรรมของพ่อหรือแม่เพศเดียวกับตนเป็นจุด

เริ่มต้นของพัฒนาการของบทบาททางเพศ ในลักษณะความเป็นหญิงและความเป็นชาย

ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ของ Freud ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์มาก โดยเฉพาะจากการที่ Freud เชื่อว่า สรีระเป็นตัวกำหนดความแตกต่างของบทบาททางเพศระหว่างหญิงและชาย เพราะในสภาพสังคมปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมอุตสาหกรรมมีการแข่งขันกันมากขึ้น ผู้หญิงสามารถแสดงบทบาทต่าง ๆ ที่เคยถูกกำหนดว่าเป็นหน้าที่ของชายได้อย่างเป็นที่ยอมรับในสังคม นอกจากนี้จากการศึกษาของนักมานุษยวิทยาก็พบว่า ในบางวัฒนธรรมบทบาททางเพศอาจแตกต่างกันได้ เช่น Margaret Mead (1935/1950 อ้างถึงใน อธิระพร อูวรรณไณ 2526:336) ศึกษาพวกนิวกินี 3 เผ่า พบว่ามีความแตกต่างกันมากในบทบาทที่แต่ละเพศแสดงในสังคมของเผ่าเหล่านั้น ๆ เผ่าหนึ่งมีชื่อว่า อาราเพช (Arapesh) ความแตกต่างระหว่างบทบาททางเพศของหญิงและชายต่ำมาก ทั้งหญิงและชายต่างมีความสุภาพ ชอบการนั่งพามีความร่วมมือนสูง อีกเผ่าคือ มันดุกุมอร์ (Mun-dugumor) ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นนักล่าหัวมนุษย์ เป็นพวกที่มีความก้าวร้าวสูง ไม่มีระเบียบวินัย หยาบคาย ซึ่งก็มีความแตกต่างระหว่างเพศน้อยอีกเช่นกัน ส่วนในเผ่าแซมบูลิ (Tchambuli) มีความแตกต่างระหว่างเพศเด่นชัดมาก หญิงในเผ่านี้มีหน้าที่ทำอาหารให้เผ่า คอยกำกับกิจกรรมต่าง ๆ ให้ชาย ส่วนชายมักยุ่งเกี่ยวกับการแต่งตัวให้สวยงาม และเกี่ยวข้องกับศิลปะต่าง ๆ เช่น การแกะสลัก เต้นรำ และวาดรูป จากการศึกษานี้ Mead สรุปว่า ลักษณะทางบุคลิกภาพหลาย ๆ อย่างที่ผู้คนพากันเรียกว่าความเป็นชาย (Masculinity) หรือความเป็นหญิง (Femininity) มีความเชื่อมโยงกับเพศอย่างผิวเผินมาก เหมือนกับเสื้อผ้าและทรงผมที่สังคมต่าง ๆ อาจนิยมให้หญิง และชายสวมใส่หรือตกแต่ง แตกต่างกันไป

ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory)

Walter Mischel นักจิตวิทยาการเรียนรู้ทางสังคมกล่าวว่า เด็กเรียนรู้พฤติกรรมต่าง ๆ โดยการเลียนแบบบุคคลที่อยู่รอบ ๆ ตัวเขา ดังนั้นพฤติกรรมที่แตกต่างกันระหว่างเพศจึงเกิดจากการที่เด็กเห็นผู้หญิง และผู้ชายแสดงพฤติกรรมที่แตกต่างกัน และเรียนรู้ที่จะมีพฤติกรรมตามตัวแบบนั้น ๆ

Mischel (1966,1970,1976, cited by Kaplan and Sedney 1980: 185) กล่าวว่า การเรียนรู้พฤติกรรมใด ๆ รวมทั้งพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับบทบาททางเพศนั้น

ประกอบด้วยกระบวนการ 2 ขั้นตอน ได้แก่ กระบวนการเรียนรู้ (Acquisition) และ กระบวนการปฏิบัติ (Performance) กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นครั้งแรกจากการสังเกตเห็น ตัวแบบแสดงพฤติกรรม ซึ่งตัวแบบอาจเป็นคนหรือสัญลักษณ์อื่น ๆ เช่นจากการดูโทรทัศน์ หรือ อ่านจากหนังสือนวนิยาย ต่อมาจึงเกิดกระบวนการปฏิบัติตามพฤติกรรมที่สังเกตเห็น โดยมี แรงจูงใจให้กระทำพฤติกรรมนั้น ๆ และบุคคลจะเลือกทำพฤติกรรมที่ให้ผลทางบวก มากกว่า พฤติกรรมที่ให้ผลทางลบ เด็กหญิงและเด็กชายจะเรียนรู้พฤติกรรมต่าง ๆ ที่คล้ายคลึงกัน แต่ จะแสดงออกในลักษณะใดขึ้นอยู่กับความคาดหวังของสังคมที่มีต่อพฤติกรรมของแต่ละเพศ

เด็กเรียนรู้พฤติกรรมเกี่ยวกับบทบาททางเพศจากตัวแบบที่เป็นผู้ใหญ่และเพื่อน ๆ พ่อแม่เป็นตัวแบบที่สำคัญที่สุด เพราะพ่อแม่เป็นตัวแบบที่มีอิทธิพลมากที่สุดต่อชีวิตเด็ก กล่าวคือ เด็กจะเลือกเลียนแบบพฤติกรรมจากตัวแบบที่มีลักษณะอบอุ่น (Nurturant) มีอำนาจ (Powerful) และมีลักษณะคล้ายคลึงกับตนและเนื่องจากเด็กเห็นว่าพ่อแม่เป็นตัวแบบที่มีลักษณะ ดังกล่าว เด็กจึงเลือกเลียนแบบพฤติกรรมของพ่อแม่ที่คล้ายคลึงกับตนมากที่สุด นั่นก็คือพ่อหรือแม่ เพศเดียวกับตน จึงเกิดพัฒนาการของบทบาททางเพศในลักษณะที่ตรงตามเพศนั้น

แนวความคิดนี้ได้รับการสนับสนุนจากนักจิตวิทยาหลาย ๆ ท่าน เช่น Parson และ Whiting (Parson 1955; Whiting 1959, cited by Spence and Helmrich 1978:133) ซึ่งต่างก็ยืนยันว่าแรงจูงใจที่สำคัญที่ทำให้เด็กเลียนแบบพ่อแม่ คือ อำนาจที่พ่อแม่ ใช้ควบคุมพฤติกรรมของเด็ก เช่นการให้รางวัล (Reward) และการลงโทษ (Punishment) ในพฤติกรรมต่าง ๆ ที่เด็กกระทำนอกจากนี้ยังพบว่าเด็กเลือกเลียนแบบบุคคลต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน เช่น เด็กจะเลียนแบบตัวแบบที่มีอำนาจมากกว่าตัวแบบที่มีอำนาจน้อย (Bandura, Ross and Ross 1963; Mischel and Grusec 1966, cited by Spence and Helmrich 1978 : 133; Rosenberg 1967, cited by Kaplan and Sedney 1980: 187) โดยทั้งเด็กหญิงและเด็กชายจะเลียนแบบพ่อหรือแม่ที่มีอำนาจมากกว่า

ในแง่ของแรงจูงใจที่ทำให้เด็กเลียนแบบพฤติกรรมนั้น Mischel กล่าวว่าแรงจูงใจ คือ การคาดหวังผลที่ได้รับจากการกระทำซึ่งมีทั้งการให้รางวัลและการลงโทษ การให้รางวัล เป็นการเพิ่มโอกาสในการกระทำพฤติกรรมนั้น ๆ อีก การให้รางวัลอาจเป็นวัตถุสิ่งของ การ ชมเชย การทำให้เขารู้สึกว่ามีความสามารถ และการได้รับการยอมรับจากสังคม ส่วนการ ลงโทษเป็นการลดโอกาสในการเกิดพฤติกรรมนั้น ๆ อีก การลงโทษ เช่น การทำโทษทาง

ร่างกาย การสร้างความรู้สึกโง่เขลาและการถูกปฏิเสธจากสังคมเป็นต้น เด็กจะเรียนรู้ผลของพฤติกรรมการถูกลงโทษได้จากทั้งทางตรงและทางอ้อม การลงโทษทางตรง เช่น เด็กหญิงจะถูกตีเมื่อไปเที่ยวทะเลใกล้นอกบ้าน ส่วนการลงโทษทางอ้อมอาจเกิดจากการที่เด็กเห็นเด็กอื่นถูกตีเมื่อไปเที่ยวทะเลใกล้นอกบ้าน หรือเด็กได้รับคำบอกเล่าว่าจะถูกตีหากไปเที่ยวทะเลใกล้นอกบ้าน

ตามแนวทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม เด็กจะเรียนรู้พฤติกรรมต่าง ๆ ในสังคมรวมทั้งบทบาททางเพศได้นั้น จำเป็นต้องผ่านกระบวนการ 3 กระบวนการ คือ การสังเกต (Observation) การเลียนแบบ (Imitation) และการเสริมแรง (Reinforcement) เช่น เด็กหญิงจะเลียนแบบพฤติกรรมของผู้หญิง จากการสังเกตจากตัวแบบเพศหญิง เช่นแม่ ครู และเพื่อน ๆ แล้วจดจำพฤติกรรมนั้นไปทำตามแบบและถ้าทำพฤติกรรมนั้นแล้วได้รับการชมเชย คำชมเชยจะเป็นตัวเสริมแรงให้เด็กทำพฤติกรรมนั้นอีกจนเกิดเป็นลักษณะพฤติกรรมของเด็ก ในทางตรงข้าม ถ้าเด็กทำพฤติกรรมแล้วได้รับการลงโทษเด็กก็จะไม่ทำพฤติกรรมนั้นอีก สิ่งเหล่านี้จะทำให้เด็กเรียนรู้ที่จะแสดงพฤติกรรมที่สังคมยอมรับว่าเหมาะสมกับเพศของตน และละเว้นพฤติกรรมที่สังคมเห็นว่าไม่เหมาะสมกับเพศของตน (ธีระพร อูรรณโณ 2526:336) งานวิจัยที่สนับสนุนแนวความคิดที่ว่า การเสริมแรงมีอิทธิพลต่อการกระทำพฤติกรรม ได้แก่งานวิจัยในห้องทดลองของ Bandura (1965, cited by Kaplan and Sedney, 1980:186) โดยให้เด็กในวัยก่อนเข้าเรียนดูหนังที่แสดงโดยผู้ใหญ่ที่แสดงพฤติกรรมก้าวร้าว แล้วได้รับการเสริมแรงที่แตกต่างกัน Bandura แบ่งกลุ่มเด็กออกเป็น 3 กลุ่ม กลุ่มที่ 1 ให้ดูหนังที่ผู้แสดงได้รับการลงโทษอย่างรุนแรงภายหลังการทำพฤติกรรมก้าวร้าว กลุ่มที่ 2 ดูหนังที่ผู้แสดงได้รับรางวัลภายหลังการทำพฤติกรรม และกลุ่มที่ 3 ดูหนังที่ไม่มีการเสริมแรง หลังจากนั้นให้เด็กเล่นตุ๊กตา BoBo โดยอิสระ ผลจากการสังเกตพบว่าเด็กในกลุ่มที่ 1 มีพฤติกรรมก้าวร้าวน้อยกว่าอีก 2 กลุ่ม และยังพบว่าเด็กชายมีพฤติกรรมก้าวร้าวมากกว่าเด็กหญิง

ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม มีแนวความคิดเช่นเดียวกับ Freud ว่าการพัฒนาบทบาททางเพศนั้น เริ่มตั้งแต่ระยะแรก ๆ ของชีวิต ซึ่งเป็นระยะที่พ่อแม่มีอิทธิพลต่อเด็กอย่างมาก เด็กจะพัฒนาพฤติกรรมที่มีลักษณะตรงตามเพศจากพ่อแม่โดย Freud เชื่อว่าพัฒนาการนี้เกิดจากแรงจูงใจภายใน (Internal Motivation) ของเด็กในการถอดแบบจากพ่อแม่ที่มีเพศเดียวกับเด็ก แต่ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมเน้นการเรียนรู้จากการสังเกต การสอนโดยตรง และการเลียนแบบ ซึ่งวิธีการเรียนรู้พฤติกรรมของบทบาททางเพศนั้นไม่ได้แตกต่างไปจากวิธีการ

เรียนรู้พฤติกรรมอื่น ๆ ดังนั้นแม้ว่าพ่อแม่จะเป็นตัวแบบที่สำคัญยิ่งในเรื่องบทบาททางเพศ แต่กลุ่มเพื่อน และบุคคลต่าง ๆ ในโทรทัศน์ก็อาจเป็นแบบอย่างได้ทั้งสิ้น (วรรณภา เพชรพานิช 2534:12)

ทฤษฎีพัฒนาการทางปัญญา (Cognitive Development Theory)

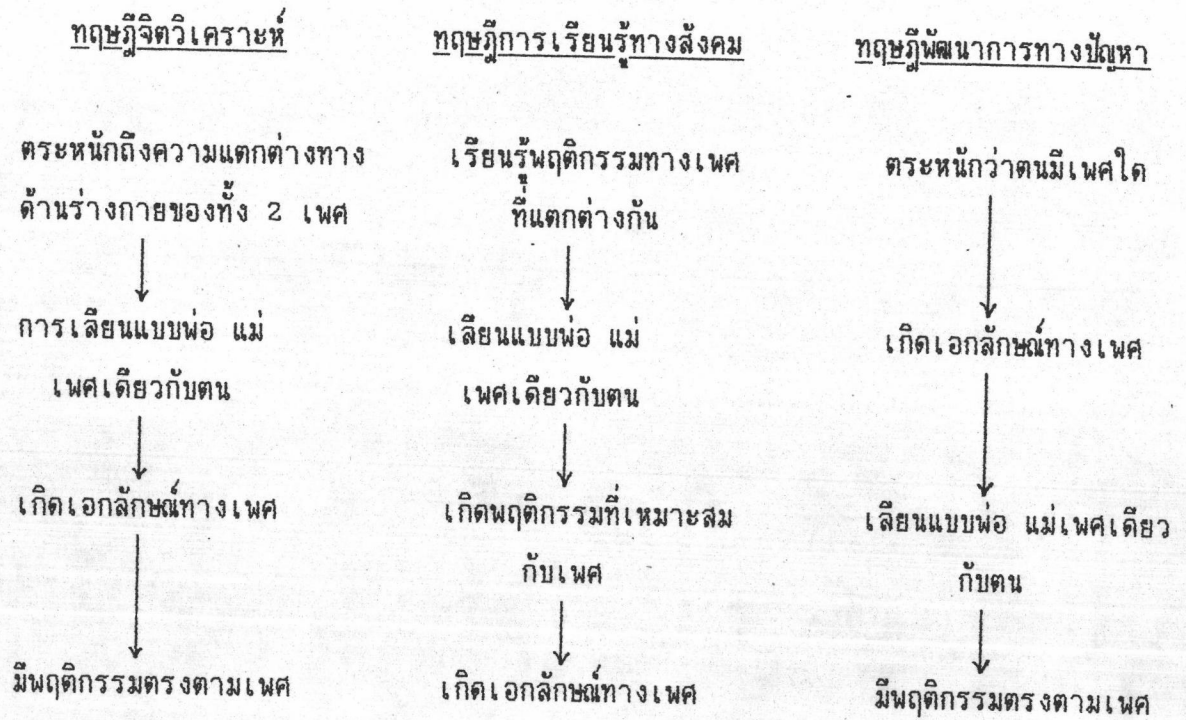
Kohlberg ผู้พัฒนาทฤษฎีพัฒนาการทางปัญญามีแนวความคิดที่แตกต่างจากทฤษฎีของ Freud และ Mischel โดย Kohlberg เห็นว่าพัฒนาการของบทบาททางเพศนั้นเจริญเติบโตขึ้นตามวุฒิภาวะ (Maturity) ของเด็ก เด็กรู้ว่าตนเป็นหญิงหรือชายและแสดงพฤติกรรมที่เหมาะสมกับเพศ เพื่อดึงดูดซึ่งเอกลักษณ์แห่งเพศตามความคิดของตน การถอดแบบจากพ่อแม่ เป็นผลจากแรงจูงใจที่จะคงไว้ซึ่งความคิดของตนซึ่งตรงกับทฤษฎีของ Freud ที่ว่าพัฒนาการของบทบาททางเพศ คือสิ่งที่สะท้อนถึงกระบวนการที่พัฒนามาจากภายใน และตรงกับทฤษฎีของ Mischel ที่ว่าพฤติกรรมของบทบาททางเพศที่แท้จริงเกิดจากการเรียนรู้จากสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัว

Kohlberg พัฒนาทฤษฎีขึ้น โดยได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีพัฒนาการทางปัญญาของ Piaget Kohlberg กล่าวว่า พัฒนาการของบทบาททางเพศเกิดขึ้นเมื่ออายุประมาณ 2-3 ขวบ โดยเด็กรู้ว่าตนเป็นหญิงหรือชายและสามารถบอกเพศของตนได้ถูกต้อง แต่ไม่สามารถบอกเพศของผู้ใหญ่หรือตุ๊กตาได้ และไม่ทราบว่าเพศนั้นเปลี่ยนแปลงไม่ได้ จนกระทั่งในระยะต่อมาเมื่ออยู่ในวัยเรียน เด็กจะมีวุฒิภาวะทางปัญญาเพิ่มขึ้น มีความคงที่ของเอกลักษณ์ทางเพศ เด็กจะรับรู้ตัวตนนั้นเป็นเพศหญิง หรือเพศชายอย่างแท้จริง เริ่มจำแนกวัตถุ และพฤติกรรมต่าง ๆ ได้ถูกต้อง เช่นจากการศึกษาของ Kohlberg (1966, อ้างถึงใน วรรณภา เพชรพานิช 2534:14) เกี่ยวกับความคงที่ของเอกลักษณ์ทางเพศ โดยให้เด็กอายุ 4-8 ขวบ คุุณภาพเด็กหญิง แล้วถามว่าเด็กในภาพจะกลายเป็นชายได้หรือไม่ เด็กอายุ 4 ขวบส่วนใหญ่จะตอบว่าได้ แต่เด็ก 7 ขวบ จะตอบว่าไม่ได้ แม้ว่าจะเปลี่ยนเสื้อผ้าหรือทรงผมก็ตาม หรือจากการทดสอบเด็กอายุ 4 ขวบ โดยนำรูปแมวมาให้ดู แล้วถามว่าแมวจะกลายเป็นสุนัขได้หรือไม่ เด็กจะตอบว่าได้ ทั้งนี้เพราะเด็กยังไม่มีความเข้าใจเกี่ยวกับความคงที่ของเพศ แต่เมื่อโตขึ้นจะมีการรับรู้ และมีความคิดความเข้าใจเกี่ยวกับเพศ หรือลักษณะความเป็นหญิง เป็นชายมากขึ้น

เมื่อเด็กมีความคงที่ของมโนทัศน์เกี่ยวกับเพศของตนแล้ว ก็จะสามารถสร้างความชอบและค่านิยมของเพศตนได้ โดยเริ่มที่จะเลียนแบบบุคคลที่มีเพศเดียวกับตน เด็กเรียนรู้ในการให้คุณค่าแก่พฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับเพศของตนมากกว่าพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับเพศตรงข้าม ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า เอกลักษณะบทบาททางเพศ พัฒนาการในขั้นนี้คล้ายกับทฤษฎีของ Mischel แต่ต่างกันที่แรงจูงใจ ในทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม เด็กกระทำพฤติกรรมตามบทบาททางเพศที่เหมาะสมกับเพศของตนเพราะต้องการรางวัลหรือตามความคาดหวังของสังคม แต่ในทฤษฎีพัฒนาการทางปัญญาจะเกิดขึ้นเองตามพัฒนาการทางปัญญา ซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับรางวัล เช่น เด็กรับรู้ว่าตนเป็นชาย ดังนั้นต้องแสดงพฤติกรรมตามที่เพศชายประพฤติกัน Kohlberg คิดว่าเด็กเรียนรู้บทบาททางเพศที่เหมาะสมจากบุคคลอื่น ๆ และกระทำพฤติกรรมนั้นเพื่อรักษาเอกลักษณ์ของตนตามเพศ มโนทัศน์เกี่ยวกับบทบาททางเพศนี้จะนำไปสู่การแสดงพฤติกรรมที่แตกต่างกันของแต่ละเพศ และเกิดพัฒนาการของบทบาททางเพศที่ตรงตามเพศนั้น

เมื่อเปรียบเทียบทฤษฎีพัฒนาการด้านบทบาททางเพศทั้ง 3 ทฤษฎีพบว่า ทฤษฎีจิตวิเคราะห์ เสนอว่า เด็กชายและเด็กหญิงมีพัฒนาการในขั้นปาก และขั้นทวารหนักเหมือนกัน ความแตกต่างจะเกิดในขั้นอวัยวะเพศ โดยเด็กชายเกิดความรักแม่มากจึงทำตามอย่างพ่อ รับเอาบทบาททางเพศ ค่านิยม และบุคลิกลักษณะของพ่อมาเป็นของตนเพื่อให้แม่รัก ส่วนเด็กหญิงจะรู้สึกอิจฉาอวัยวะเพศของชาย และตำหนิแม่เป็นผู้ทำให้ตนไม่มีอวัยวะเพศเหมือนชาย จึงหันไปรักพ่อและทำตามอย่างแม่พร้อมกับพัฒนาความต้องการเป็นแม่และบุคลิกลักษณะอื่น ๆ ของเพศหญิงขึ้น เพื่อให้พ่อรัก ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมเสนอว่า เด็กชายและเด็กหญิงเรียนรู้พฤติกรรมต่าง ๆ ที่คล้ายคลึงกัน โดยได้รับอิทธิพลจากแม่ในระยะแรก ๆ และต่อมาจึงแผ่ขยายไปยังพ่อและบุคคลอื่น ๆ ที่อยู่รอบ ๆ ด้วย เด็กเรียนรู้บทบาททางเพศจากการเลียนแบบผู้ใหญ่เพศเดียวกับตนโดยการสังเกต และปฏิบัติตามตลอดจนได้รับการเสริมแรง ส่วนทฤษฎีพัฒนาการทางปัญญาเสนอว่า พัฒนาการด้านบทบาททางเพศเกิดขึ้นจากพัฒนาการทางปัญญาของเด็กเอง ซึ่งเกิดขึ้นตามวุฒิภาวะ เด็กรับรู้ว่าตนมีเพศใด และรู้ว่าเพศของตนคงที่ จึงเริ่มเรียนรู้ที่จะแสดงบทบาทที่สังคมเห็นว่าเหมาะสมกับเพศของตน จะเห็นได้ว่าทั้ง 3 ทฤษฎีมีแนวความคิดหลักเหมือนกัน คือการเลียนแบบ ซึ่งหมายถึงการที่บุคคลรับเอาบุคลิกลักษณะของคนอื่นมาเป็นบุคลิกของตน (Hall and Lindzey 1978:49, cited by Kaplan and Sedney 1980:180)

จากการเปรียบเทียบดังกล่าวสามารถแสดงเป็นแผนภูมิได้ดังต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 1 - แสดงการเปรียบเทียบขั้นตอนของพัฒนาการด้านบทบาททางเพศ ตามแนวทฤษฎีจิตวิเคราะห์ ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม และทฤษฎีพัฒนาการทางปัญญา (Basow 1980, cited by Louis and Karin 1982:118)

ทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาททางเพศตามแนวความคิดของ Bem

ทฤษฎีสคีมาด้านเพศ (Gender Schema Theory)

จุดเริ่มแรกของทฤษฎีสคีมาด้านเพศมาจากการสังเกตพบว่า เด็กมีพัฒนาการอย่างคงที่เกี่ยวกับการเรียนรู้ลักษณะความเป็นหญิง และความเป็นชายตามที่สังคมของเขากำหนดขึ้น (Bem 1984:186) ตามทฤษฎีกล่าวว่า การเรียนรู้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเพศโดยเฉพา นั้น เด็กเรียนรู้ที่จะประเมิน (Evaluate) และดูดซึม (Assimilate) ข้อมูลเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างเพศโดยการตีความ และจัดระเบียบข้อมูลทำให้เกิดการพัฒนาสคีมาด้านเพศ (Gender Schema) ขึ้น

กระบวนการสคีมาด้านเพศ (Gender Schema Processing)

สคีมาเป็นโครงสร้างทางปัญญา (Cognitive Structure) เป็นข่ายงานความเชื่อมโยง ซึ่งจัดระบบและชี้นำการรับรู้ของบุคคล หน้าที่ของสคีมาเป็นเสมือนโครงสร้างที่มีอยู่ก่อนแล้ว และพร้อมที่จะค้นหาจุดจับข้อมูลที่ได้รับเข้ามาให้เหมาะสมกับสคีมา กระบวนการข้อมูลของสคีมา (Schematic Information Processing) เป็นกระบวนการที่มีประสิทธิภาพในการคัดเลือกตีความ และจัดประเภทสิ่งเร้าต่าง ๆ ดังนั้น กระบวนการสคีมาด้านเพศจึงเปรียบเสมือนกระบวนการในการจัดประเภทของคนตามลักษณะ และพฤติกรรม ออกเป็น 2 ประเภทคือ ลักษณะความเป็นหญิงและลักษณะความเป็นชายโดยไม่สนใจความแตกต่างด้านอื่น ๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกับเพศ ตัวอย่างเช่น จัดลักษณะของความอ่อนโยน (Tender) และนกไนติงเกล (Nightingale) ว่าเป็นสัญลักษณ์ของเพศหญิง ส่วนลักษณะกล้าแสดงออก (Assertive) และนกอินทรี (Eagle) ว่าเป็นสัญลักษณ์ของเพศชาย เป็นต้น ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าทฤษฎีสคีมาด้านเพศได้อธิบายการรับรู้ว่าเป็นกระบวนการที่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลที่ได้รับ กับสคีมาของบุคคลที่มีอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งจะตีความข้อมูลที่ได้รับว่าคืออะไร (Bem 1984:187)

การมีลักษณะที่ตรงตามเพศ ของบุคคลส่วนหนึ่ง เกิดจากการดูดซับของอัตมโนทัศน์ (Self Concept) เองเข้าไปในสคีมาด้านเพศ กล่าวคือเด็กจะเรียนรู้เกี่ยวกับสคีมาด้านเพศในสังคมของตน โดยการเรียนรู้เกี่ยวกับลักษณะที่เหมาะสมกับเพศ แล้วใช้สคีมาด้านเพศที่เพิ่งจะพัฒนาขึ้นมาประเมินความเหมาะสมของ ลักษณะบุคลิกภาพของตนตามแนวทางที่ได้เรียนรู้จากสังคม เกิดอัตมโนทัศน์ในเรื่องความแตกต่างทางเพศมั่นคงยิ่งขึ้น จากที่กล่าวมาเด็กเรียนรู้ที่จะประเมินตนเองตามสคีมาด้านเพศ โดยเปรียบเทียบความชอบ ทัศนคติพฤติกรรมและบุคลิกภาพของตนกับสคีมาด้านเพศที่มีอยู่ ดังนั้นสคีมาด้านเพศจึงเป็นตัวกำหนดมาตรฐาน หรือเป็นตัวชี้นำโดยมีความรู้สึกเห็นคุณค่าในตนเอง (Self-Esteem) เป็นตัวช่วยเสริม จากแรงจูงใจภายในนี้ จะทำให้บุคคลมีการควบคุมพฤติกรรมของตนให้แสดงออกในลักษณะที่เหมาะสมกับเพศของตนตามที่สังคมกำหนด เกิดการพัฒนาทบทางเพศในลักษณะที่ตรงตามเพศขึ้น

จากทฤษฎีสคีมาด้านเพศ Bem ไม่ได้เน้นเกี่ยวกับรายละเอียดที่ใช้แยกลักษณะความเป็นหญิง และความเป็นชาย แต่เน้นที่กระบวนการทางปัญญาและให้ความสนใจต่อความแตกต่างของกระบวนการทางปัญญาระหว่างบุคคลที่มีลักษณะตรงตามเพศ กับบุคคลที่มีลักษณะไม่ตรงตามเพศ (Non Sex-Typed Person) ซึ่งหมายถึงลักษณะแอนโดรจีนิน โดยดูจากกระบวนการสคีมาด้านเพศ ซึ่งบุคคลที่มีลักษณะตรงตามเพศจะจัดระเบียบข้อมูลที่ได้รับในลักษณะที่เกี่ยวข้อง

กับความ เป็นหญิง และความเป็นชาย โดยมีพื้นฐานทางวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนด ทำให้มีผลต่อ อัตมโนทัศน์และการจำกัดพฤติกรรมของบุคคล และจะอธิบายตัวเองในลักษณะความเป็นหญิงหรือ ความเป็นชาย ส่วนบุคคลที่มีลักษณะแอนโดรจีนี จะมีคุณสมบัติและพฤติกรรมของความเป็นหญิง หรือความเป็นชายไม่แตกต่างกันอย่างชัดเจน และอธิบายลักษณะของตัวเองอย่างอิสระโดยไม่ คำนึงถึงลักษณะความเป็นหญิง หรือความเป็นชาย (Bem 1984:188)

ทฤษฎีสติมาด้านเพศ ประกอบด้วยจุดเด่นของทฤษฎีพัฒนาการทางปัญญาและทฤษฎีการ เรียนรู้ทางสังคม เกี่ยวกับการมีลักษณะที่ตรงตามเพศ โดยทฤษฎีสติมาด้านเพศ กล่าวว่า การมี ลักษณะที่ตรงตามเพศเป็นผลมาจากกระบวนการสติมาด้านเพศ ซึ่งกระบวนการสติมาด้านเพศ เป็นความพร้อมโดยทั่ว ๆ ไปของเด็กในการตีความ และจัดระบบข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นหญิง และความเป็นชาย ตามการกำหนดของแต่ละวัฒนธรรม รวมทั้งการตีความและจัดระบบข้อมูล เกี่ยวกับตัวเอง (Self) ลักษณะที่เหมือนกับทฤษฎีพัฒนาการทางปัญญาตรงที่ทั้ง 2 ทฤษฎีเน้นว่า การมีลักษณะตรงตามเพศ เกิดจากกระบวนการทางปัญญา (Cognitive Processing) ของ เด็กเอง แต่แตกต่างกันที่ทฤษฎีสติมาด้านเพศเห็นว่า กระบวนการสติมาด้านเพศเป็นผลจากการ ปฏิบัติต่อเพศที่แตกต่างกันของสังคม ส่วนทฤษฎีพัฒนาการทางปัญญาเน้นความแตกต่างของเพศ ทางกายภาพว่าทำให้เกิดลักษณะที่แตกต่างกันในแต่ละเพศ โดยบุคคลจะรับรู้ว่ามีเพศใด แล้ว จะค่อย ๆ หารูปแบบของพฤติกรรมที่เหมาะสมกับเพศของตนเข้าไป ส่วนที่เหมือนกับทฤษฎี การเรียนรู้ทางสังคมกล่าว คือ ทั้ง 2 ทฤษฎีเน้นร่วมกันในเรื่องการมีลักษณะตรงตามเพศว่า เกิดจากการเรียนรู้ โดยทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมกล่าวว่าเด็กจะเรียนรู้พฤติกรรมของบทบาท ทางเพศ (Sex Role Behavior) จากการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม (Mischel, cited by Cook 1985:9) Mischel กล่าวว่าเด็กทั้งหญิงและชายเรียนรู้พฤติกรรมที่คล้ายคลึงกัน แต่จะแสดงออกในลักษณะใด ขึ้นอยู่กับความคาดหวังของสังคมที่มีต่อแต่ละเพศ ส่วนทฤษฎีสติมา ด้านเพศกล่าวว่าสิ่งแวดล้อมจะมีอิทธิพลในแง่ เป็นตัวกำหนดความแตกต่างระหว่างบทบาททาง เพศของหญิงและชาย ทำให้มีผลกระทบต่ออัตมโนทัศน์และพฤติกรรมของบุคคล กล่าวโดยสรุป ทฤษฎีสติมาด้านเพศ มีพื้นฐานมาจากทฤษฎีพัฒนาการทางปัญญา และทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม นั้นเอง (วรรณภา เพชรพันธ์ 2534:18)

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดบทบาททางเพศ

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อบทบาททางเพศของหญิงและชายนั้นพอสรุปได้ 2 ประการคือ

ปัจจัยทางชีวภาพของร่างกาย และปัจจัยทางสภาพแวดล้อม ซึ่งปัจจัยทั้ง 2 นี้จะมีอิทธิพลต่อการกำหนดบทบาททางเพศของบุคคลในสังคม

1. ปัจจัยทางชีวภาพของร่างกาย (Biological Factors)

ปัจจัยเบื้องต้นที่ทำให้หญิงและชายมีความแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเจนตามธรรมชาติได้แก่ ปัจจัยทางชีวภาพ ซึ่งเป็นความแตกต่างที่มองเห็นได้ เช่น ความแตกต่างทางโครงสร้างของร่างกาย ความแตกต่างของอวัยวะเพศ รวมทั้งการทำงานของอวัยวะต่าง ๆ ซึ่งความแตกต่างเหล่านี้เป็นผลจากโครโมโซมและอิทธิพลของฮอร์โมนเพศที่แตกต่างกันระหว่างหญิงและชาย ความแตกต่างของโครโมโซมเพศ ทำให้หญิงและชายมีความแตกต่างกันทางสรีระจากการศึกษาของ Stafford (1961, อ้างถึงใน วรณภา เพชรพันธุ์ 2534:20) พบว่าความสามารถทางคณิตศาสตร์หรือทางมิติสัมพันธ์เป็นยีนส์ (Gene) แฝงที่ติดมากับโครโมโซมเอ็กซ์ (X) และเป็นลักษณะด้อย (Recessive) ซึ่งการถ่ายทอดนี้เรียกว่า Sex-Linked ต่อมา Maccoby และ Jacklin (1974) Mussen, Conger และ Kagan (1974) กล่าวว่าเด็กหญิงมีโอกาสน้อยมากที่จะได้รับโครโมโซมเอ็กซ์ ที่มียีนส์ที่ถ่ายทอดความสามารถทางมิติสัมพันธ์ทั้ง 2 โครโมโซมจากทั้งพ่อและแม่ แต่สำหรับเด็กชายถึงได้รับโครโมโซมเอ็กซ์ ที่มียีนส์ที่แสดงถึงความสามารถทางมิติสัมพันธ์เพียงตัวเดียว ก็สามารถแสดงความสามารถนี้ให้ปรากฏเห็นได้ แม้ว่าแม่จะไม่ปรากฏลักษณะนี้ก็ตาม ส่วนความแตกต่างกันของหญิงและชายในเรื่องฮอร์โมนเพศนั้น ฮอร์โมนเพศจะเป็นตัวกระตุ้นที่ทำให้หญิงและชาย มีการเปลี่ยนแปลงของร่างกายตามลักษณะของเพศหญิง และเพศชาย โดยในเพศชายจะมีฮอร์โมนแอนโดรเจน (Androgen Hormone) ซึ่งทำให้ชายมีลักษณะภายนอกและพฤติกรรมเยี่ยงชายทั่ว ๆ ไป เช่น มีรูปร่างสูงใหญ่ แข็งแรง มีหนวดเครา เสียงใหญ่ ส่วนหญิงมีฮอร์โมนเอสโตรเจน (Estrogen Hormone) และโปรเจสเตอโรน (Progesterone Hormone) ที่ทำให้มีลักษณะภายนอก และพฤติกรรมเช่นสตรีทั่ว ๆ ไป เช่น มีรูปร่างบอบบาง มีเต้านม มีประจำเดือน มีการตั้งครรภ์ และมีน้ำนมเลี้ยงลูกได้ เป็นต้น งานวิจัยที่สนับสนุนว่าฮอร์โมนเพศมีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสรีระได้แก่งานวิจัยของ Robin และ Mcneil (1981:529, อ้างถึงใน นิตยกุล อรรถนพวรรณ 2529:10) ซึ่งได้ทดลองโดยการฉีดฮอร์โมนเพศชายซึ่ง ได้แก่ แอนโดรเจนให้ลิงตัวเมียที่กำลังตั้งท้อง ผลพบว่าลูกลิงตัวเมียที่เกิดมามีอวัยวะเพศของตัวผู้ด้วย และมีพฤติกรรมของลิงตัวผู้มากกว่าลิงตัวเมีย

ในแง่อิทธิพลของฮอร์โมนเพศต่อพฤติกรรมพบว่า หญิงและชายมีพฤติกรรมบางอย่างแตกต่างกัน เช่นพฤติกรรมก้าวร้าวกล่าวคือเพศชายจะมีความก้าวร้าวมากกว่าเพศหญิงในทุก ๆ

สถานการณ์ จากงานวิจัยของ Sears และคณะ (1965, cited by Maccoby and Jacklins 1974:303) ได้ศึกษาโดยการสังเกตสถานการณ์การเล่นในโรงเรียนอนุบาลแห่งหนึ่ง เขาพบว่าเด็กชายมีความก้าวร้าวทั้งทางร่างกายและทางวาจามากกว่าเด็กหญิง ซึ่งเขาสรุปว่าความก้าวร้าวมีความสัมพันธ์กับระดับฮอร์โมนแอนโดรเจน Money และ Ehrhardt (1972, cited by Perry and Bussey 1984:275) พบว่าในเด็กหญิงที่ได้รับฮอร์โมนแอนโดรเจนมากกว่าปกติขณะอยู่ในครรภ์ จะมีพฤติกรรมคล้ายเด็กชาย เช่น ชอบเล่นกีฬากลางแจ้ง ชอบการต่อสู้ และไม่มีความสนใจในกิจกรรมของหญิง นอกจากนี้ Joslin (1973, cited by Maccoby and Jacklin 1974: 244-245) ยังได้ศึกษาเกี่ยวกับระดับความก้าวร้าวกับฮอร์โมนเพศชาย โดยใช้ลิงตัวผู้เป็นกลุ่มควบคุม และฉีดฮอร์โมนเพศชายให้กับลิงตัวเมีย เขาพบว่าก่อนฉีดฮอร์โมน ลิงตัวผู้มีความก้าวร้าวสูงกว่าลิงตัวเมีย แต่ภายหลังฉีดฮอร์โมนแล้ว ลิงตัวเมียที่ถูกฉีดมีความก้าวร้าวเพิ่มขึ้นจนเท่ากับลิงตัวผู้ได้

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะพบว่าปัจจัยทางชีวภาพมีอิทธิพลต่อความแตกต่างของชายและหญิง โดยมีโครโมโซมและฮอร์โมนเพศ เป็นตัวการที่ทำให้เกิดความแตกต่างกันทางสรีระภายนอก พฤติกรรมบางอย่างและความสามารถในการทำกิจกรรมต่าง ๆ แต่อย่างไรก็ตามปัจจัยทางชีวภาพเพียงอย่างเดียว ยังไม่สามารถอธิบายพัฒนาการทางบุคลิกภาพและพัฒนาการของบทบาททางเพศได้อย่างสมบูรณ์ ทั้งนี้เนื่องจากมีปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่มีอิทธิพลร่วม ได้แก่ ปัจจัยทางสภาพแวดล้อม

2. ปัจจัยทางสภาพแวดล้อม (Environmental Factor)

สภาพแวดล้อมเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการของบุคลิกภาพและบทบาททางเพศของบุคคล สภาพแวดล้อมในที่นี้ได้แก่ ทัศนคติของพ่อแม่ที่มีต่อลูก การอบรมเลี้ยงดู ตลอดจนความคาดหวังของสังคม เป็นต้น เด็กจะเรียนรู้บทบาททางเพศของตนตั้งแต่วัยเด็กจากการกระทำของบุคคลที่อยู่ล้อมรอบตัวเขา ครอบครัวเป็นจุดเริ่มต้นแห่งแรกที่ทำให้เด็กเรียนรู้บทบาททางเพศของตนจากการศึกษาของ Rubin, Provenzano และ Luria (1974, cited by Kaplan and Sedney 1980:199) โดยการให้พ่อแม่อธิบายถึงลักษณะของเด็กหญิงและเด็กชาย พบว่า ทั้งพ่อและแม่อธิบายเด็กหญิงว่า ขอบบาง สวย น่ารัก คล้ายมารดา และอธิบายเด็กชายว่า ตัวโต แข็งแรง เป็นผู้ใหญ่กว่า มีความว่องไวกว่าเด็กหญิง Rubin สรุปว่าบทบาททางเพศของเด็กนับเริ่มต้นตั้งแต่ทารกคลอดออกมาเป็นเพศหญิง หรือเพศชายซึ่งจะได้รับปฏิบัติที่แตกต่างกัน เช่น การเลือกของเล่น การจัดเตรียมเสื้อผ้าและกิจกรรมต่าง ๆ พร้อมทั้งสร้างความคาดหวังในพฤติกรรมที่แตกต่างกัน โดยให้การสนับสนุนพฤติกรรมต่าง ๆ ที่

ตรงตามเพศของลูก และมักจัดกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีผลต่อพัฒนาการเกี่ยวกับบทบาททางเพศของเด็ก ส่วน Whiting และ Edwards (1973, cited by Kaplan and Sedney 1980: 200) พบว่า พ่อ แม่ มักให้การสนับสนุนในกิจกรรมที่ส่งเสริมสัมพันธ์ภาพกับผู้อื่นในเด็กหญิง ในขณะที่ส่งเสริมกิจกรรมที่ให้ความเป็นอิสระ มอบหมายงานนอกบ้านแก่เด็กชาย การสนับสนุนของพ่อแม่ในกิจกรรมที่แตกต่างกันระหว่างเด็กหญิงและเด็กชายทำให้เด็กเรียนรู้บทบาททางเพศแตกต่างกัน

นอกจากพ่อแม่จะส่งเสริมกิจกรรมที่ชี้แนะเฉพาะสำหรับแต่ละเพศแก่เด็กแล้ว พ่อแม่ยังมีส่วนในการเสริมสร้างบุคลิกภาพทั่ว ๆ ไปที่มีความแตกต่างกันระหว่างหญิงและชายอีกด้วย เช่น ในเด็กชายมักจะได้รับการส่งเสริมให้มีส่วนร่วมจากพ่อแม่ในขณะที่เด็กหญิงได้รับการส่งเสริมให้อยู่ใกล้ชิดกับพ่อแม่ งานวิจัยที่สนับสนุนแนวความคิดนี้ เช่น งานวิจัยของ Goldberg และ Lewis (1969, cited by Kaplan and Sedney 1980:203) พบความแตกต่างระหว่างเพศในการเล่นของเด็ก กล่าวคือ เด็กหญิงจะมีความเป็นอิสระจากมารดาในการเล่นน้อยกว่าเด็กชาย มีผลทำให้เด็กหญิงใช้เวลาในการสำรวจสิ่งแวดล้อมน้อยกว่าเด็กชาย และลักษณะการเล่นของเด็กหญิง จะเรียบร้อยกว่าเด็กชาย ส่วน Block (1973, cited by Kaplan and Sedney 1980:204) ได้ศึกษาวิธีการอบรมเลี้ยงดูเด็กของพ่อแม่ พบว่าพ่อแม่มีความคาดหวังในพฤติกรรมของเด็กชายและเด็กหญิงแตกต่างกัน โดยเน้นเด็กชายในเรื่องสัมฤทธิ์ผลการแข่งขัน การควบคุมอารมณ์และอยู่ในกฎเกณฑ์ ส่วนในเด็กหญิง จะเน้นในเรื่องการสร้างความสัมพันธ์กับคนอื่น สนับสนุนให้กำลังใจ ให้ความอบอุ่นใกล้ชิด และความปลอดภัย

จากที่กล่าวมาพอสรุปได้ว่า วิธีการเลี้ยงดูของพ่อแม่จะมีอิทธิพลต่อพัฒนาการทางด้านบทบาททางเพศของเด็ก คือ ถ้าพ่อแม่อบรมให้ลูกมีพฤติกรรมของบทบาททางเพศตรงตามเพศของเด็ก เด็กก็จะมีพัฒนาการได้ตรงตามเพศ แต่ถ้าพ่อแม่ให้การอบรมลูกผิดเพี้ยนไปจากเพศของเด็ก ก็จะก่อปัญหาในด้านพัฒนาการได้ในอนาคต

นอกจากการอบรมของพ่อแม่แล้ว การคาดหวังทางสังคม ก็มีผลต่อพัฒนาการของบทบาททางเพศของเด็กด้วย สังคมให้ความคาดหวังต่อพฤติกรรมของเด็กหญิง และเด็กชายแตกต่างกัน จากการศึกษาของ Cameron (1977, อ้างถึงใน สลัดหา ยิ้มแย้ม 2530:30) พบว่า โดยทั่วไปในแต่ละสังคม และวัฒนธรรมจะมีความคาดหวังในเรื่องบทบาททางเพศของบุคคลคล้ายคลึงกัน คือ เน้นสัมฤทธิ์ผลและการพึ่งพาตนเองในเด็กชาย แต่เน้นการพึ่งพาผู้อื่น

และความรับผิดชอบในหน้าที่ในเด็กหญิง ดังนั้นจะเห็นได้ว่า สังคมและวัฒนธรรมก็มีส่วนในการกำหนดบทบาททางเพศของเด็ก ให้มีลักษณะของความเป็นหญิง หรือความเป็นชายตามความเหมาะสมกับเพศของเขา ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าการเรียนรู้บทบาททางเพศของเด็ก ได้รับอิทธิพลจากทั้งทางด้านชีวภาพของร่างกาย และสภาพแวดล้อมของเด็กเอง

บทบาททางเพศแบบแอนโดรจีนี (Androgyny)

แม้ว่าลักษณะความเป็นหญิงและความเป็นชาย ซึ่งใช้เป็นเกณฑ์ในการแบ่งแยกความแตกต่างระหว่างบุคลิกลักษณะของหญิงและชาย จะเป็นคุณลักษณะที่เราพบว่าเป็นลักษณะของหญิงและชายส่วนใหญ่ในสังคมก็ตาม แต่จริง ๆ แล้วจะพบว่าคุณลักษณะของความเป็นหญิง หรือชายเหล่านี้มิได้เป็นคุณลักษณะเฉพาะของเพศใดเพศหนึ่งเท่านั้น แต่สามารถพบได้ทั้งในหญิงและชาย (Kaplan and Sedney 1980:3) เช่น อาจพบลักษณะความเป็นชายสูงในเพศหญิง หรือ พบลักษณะความเป็นหญิงสูงในเพศชาย เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าลักษณะความเป็นหญิงและลักษณะความเป็นชายสามารถที่จะปรากฏในคน ๆ เดียวกันได้ (Spence 1979:169) ซึ่งเราเรียกลักษณะบุคลิกภาพที่แสดงถึงการมีทั้งความเป็นหญิง และความเป็นชายสูงทั้งคู่ว่า บุคลิกภาพแบบแอนโดรจีนี บุคคลที่มีบทบาททางเพศแบบแอนโดรจีนีจะมีทั้งลักษณะความเป็นหญิงและความเป็นชายสูงทั้งคู่ และสามารถแสดงพฤติกรรมได้อย่างเหมาะสมตามสถานการณ์ บุคคลประเภทนี้ จะสามารถตอบสนองต่อสถานการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวางกว่าบุคคลที่มีบทบาททางเพศเฉพาะลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ดังเช่นที่ Bem (1975) กล่าวว่าบุคลิกภาพแบบแอนโดรจีนี เป็นบทบาททางเพศที่มีความยืดหยุ่นมีการผสมผสานระหว่างความเข้มแข็งของชายและความอ่อนโยนของหญิง ทำให้มีความสามารถในการตอบสนองต่อสถานการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสมและประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่าบุคคลที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนี จะสามารถปรับตัวประสบความสำเร็จในชีวิต และมีสุขภาพจิตดีกว่าบุคคลที่มีบทบาททางเพศลักษณะใดลักษณะหนึ่งเพียงอย่างเดียว (Bem 1974; Kaplan and Sedney 1980:338-340)

ได้มีผู้พยายามให้นิยามของคำว่าแอนโดรจีนี รวมทั้งศึกษาพฤติกรรมของบุคคลที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนีไว้ดังต่อไปนี้ Spence และ Helmreich (1978, cited by Cook 1985:30) ให้ความหมายของคำว่าแอนโดรจีนีว่าเป็นผู้ที่มีลักษณะความเป็นหญิงและความเป็นชายในระดับสูง โดยจะมีการกระทำที่นำไปสู่ความสำเร็จตามจุดมุ่งหมาย มีความ

เชื่อมั่นในตนเอง กล้าแสดงออกมีความเป็นอิสระและมีอิทธิพลเหนือผู้อื่น ซึ่งแสดงถึงลักษณะความเป็นชาย นอกจากนี้ยังมีบุคลิกภาพแบบเป็นมิตร ให้การยอมรับผู้อื่นและช่วยเหลือ ซึ่งเป็น การแสดงถึงลักษณะความเป็นหญิง ส่วน Kelley และ Worell (1977, cited by Cook 1985: 24) กล่าวว่า บุคคลที่มีลักษณะแอนโดรจีนีจะมีประสบการณ์อย่างกว้างขวางเกี่ยวกับ พฤติกรรมในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่ได้รับการยอมรับจากสังคม บุคคลจะมีทักษะในการเลือกและมี ทักษะในการทำพฤติกรรมที่จะทำให้ประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหา หรือได้รับการเสริมแรง ทางบวกจากสังคมทำให้มีความสามารถในระดับสูงสามารถปรับตัวในสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ได้ดี ส่วน Yaker และ Baker (1977, cited by Cook 1985:24) กล่าวถึงลักษณะ แอนโดรจีนีว่า เป็นลักษณะพฤติกรรมที่มีความยืดหยุ่น ทำให้มีความสามารถในการปรับตัวและมี สุขภาพจิตดีกว่าในสังคมที่ซับซ้อน และมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา และจากการศึกษาของ Heilbrun (1981:1106-1107) พบว่า หญิงที่มีลักษณะแอนโดรจีนี จะมีความภาคภูมิใจใน ตนเอง และรับรู้ว่า ตนมีความสามารถในการปรับตัวได้มากกว่าหญิงที่มีลักษณะความเป็นหญิงสูง อย่างเดียว ดังที่ Bem (1976) พบว่า บุคคลไม่ว่าหญิงหรือชายที่มีลักษณะความเป็นหญิงสูง เพียงอย่างเดียวมีความเสี่ยงต่อการมีความภูมิใจในตัวเองต่ำ และมีการปรับตัวในสังคมไม่ดี ด้วย ฉันทิกา ทิมากร (2534) ศึกษาความแตกต่างของความสามารถในการปรับตัวกับเพื่อน ของเด็กวัยรุ่น ที่มีบทบาททางเพศต่างกัน ผลการวิจัยพบว่าเด็กวัยรุ่นที่มีบทบาททางเพศแตกต่างกัน มีความสามารถในการปรับตัวกับเพื่อนต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ โดยพบว่า เด็กวัยรุ่นเพศชาย ที่มีลักษณะความเป็นชายสูง จะมีความสามารถในการปรับตัวกับเพื่อนดีกว่าเด็กวัยรุ่นเพศชายที่มี บทบาททางเพศแบบอื่น ๆ ส่วนในเพศหญิงพบว่า เด็กวัยรุ่นเพศหญิงที่มีบทบาททางเพศแบบ แอนโดรจีนี จะมีความสามารถในการปรับตัวกับเพื่อนดีที่สุด

จากทั้งหมดที่กล่าวมาอาจสรุปได้ว่า บุคคลที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนี เป็น ผู้ที่มีทั้งลักษณะความเป็นหญิง และความเป็นชายสูงทั้งคู่ ซึ่งแตกต่างจากบุคคลที่มีบทบาททางเพศ ตรงตามเพศ ซึ่งจะมีลักษณะความเป็นหญิง หรือความเป็นชายเพียงลักษณะเดียวเท่านั้น จาก ความแตกต่างนี้ทำให้บุคคลที่เป็นแอนโดรจีนี มีความสามารถในการตอบสนองต่อสถานการณ์ ต่าง ๆ ได้อย่างกว้างขวาง มีความยืดหยุ่นต่อสถานการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม และ ประสบความสำเร็จในชีวิตทุก ๆ ด้านตลอดจนมีสุขภาพจิตดีกว่า บุคคลที่มีบทบาททางเพศตรง ตามเพศ

การพัฒนามนุษยศาสตร์ทางเพศลักษณะแอนโดรจีนี

จากการศึกษาพัฒนาการของมนุษยศาสตร์ทางเพศตามทฤษฎีทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นว่าปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนามนุษยศาสตร์ทางเพศตั้งแต่ระยะเริ่มแรกของวัยเด็ก ได้แก่ มนุษยศาสตร์ของพ่อแม่ ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับลูก ตลอดจนบุคคลอื่น ๆ ที่อยู่แวดล้อมจากการศึกษาของ Block, Von Der Lippe และ Block (1973, cited by Kaplan and Sedney 1980: 196) ได้ศึกษาเด็กที่มีลักษณะแอนโดรจีนี และเด็กที่มีลักษณะตรงตามเพศ พบว่า เด็กที่มีพ่อแม่มีสุขภาพจิตดี มีการแบ่งบทบาทความรับผิดชอบในครอบครัวตามแบบประเพณีดั้งเดิม (Traditional) คือแบ่งหน้าที่ของสามีและภรรยาอย่างชัดเจน เด็กจะมีพัฒนาการของมนุษยศาสตร์ทางเพศไปในทางที่ตรงกับพ่อหรือแม่เพศเดียวกับตน ส่วนครอบครัวที่พ่อแม่มีลักษณะแอนโดรจีนีเด็ก จะมีพัฒนาการของมนุษยศาสตร์ทางเพศลักษณะแอนโดรจีนีด้วย ซึ่งในครอบครัวประเภทนี้ จะมีลักษณะเน้นไปในทางให้คุณค่าของการประสบความสำเร็จสูง มีการรับผิดชอบงานในครอบครัวร่วมกัน มีความเสมอภาคในบทบาท (Non-Traditional) เด็กจากครอบครัวทั้งสองเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่จะเป็นผู้ที่มีบุคลิกภาพดี ถึงแม้ว่าผู้หญิงที่มีลักษณะความเป็นหญิงสูงมาก (Highly Feminine Women) จะมีความเครียดสูงและขาดความสามารถในการปรับตัวบ้างก็ตามและจากการศึกษาของ Lipman-Blumen (1972, cited by Kaplan and Sedney 1980 : 197) พบว่า หญิงที่มีมนุษยศาสตร์ทางเพศลักษณะแอนโดรจีนีมีแนวโน้มมาจากครอบครัวที่พ่อแม่มีลักษณะเด่นเท่าเทียมกัน หรือ ครอบครัวที่แม่มีลักษณะเด่นมากกว่า ส่วนครอบครัวที่พ่อมีลักษณะเด่นจะส่งเสริมให้ลูกสาวมีมนุษยศาสตร์ทางเพศลักษณะความเป็นหญิง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ลักษณะแอนโดรจีนีในลูกสาวได้รับอิทธิพลมาจากพ่อแม่ที่มีความเท่าเทียมกันทางมนุษยศาสตร์ หรือจากแม่ที่มีลักษณะเด่นนั่นเอง

การอบรมเลี้ยงดูของพ่อแม่ก็เป็นปัจจัยที่สำคัญส่วนหนึ่งในการพัฒนามนุษยศาสตร์ทางเพศลักษณะแอนโดรจีนี เช่น การที่เด็กหญิงได้รับการเลี้ยงดูให้มีความเป็นอิสระ และมุ่งความสำเร็จ ส่วนเด็กชายที่ได้รับการเลี้ยงดูให้มีลักษณะอบอุ่นอ่อนโยน เด็กจะมีพัฒนาการของมนุษยศาสตร์ทางเพศลักษณะแอนโดรจีนี (Kelley and Worell 1975, cited by Kaplan and Sedney 1980:197) ซึ่งตรงกับผลการวิจัยของ Stein และ Bailey (1973, cited by Kaplan and Sedney 1980: 197) ซึ่งสรุปว่าหญิงที่มีมนุษยศาสตร์ทางเพศลักษณะแอนโดรจีนีจะมีพฤติกรรมมุ่งสัมฤทธิ์สูง Stein และ Bailey ได้รวบรวมผลงานวิจัยหลาย ๆ ชิ้น แล้วสรุปว่า การพัฒนามนุษยศาสตร์ทางเพศแบบแอนโดรจีนีขึ้นอยู่กับกรอบรมเลี้ยงดูของพ่อแม่ และจากการศึกษา

ของ De Fronzo และ Boudreau (1979, cited by Kaplan and Sedney 1980: 198) โดยใช้มาตรวัดบทบาททางเพศของ Bem (Bem Sex Role Inventory) วัดนักศึกษาในวิทยาลัย ผลการศึกษาพบลักษณะความเป็นหญิงสูงในนักศึกษาเพศชายที่มีพ่อร่วมรับผิดชอบงานบ้าน และพบลักษณะความเป็นชายสูงในนักศึกษาเพศหญิงที่มีแม่ทำงานนอกบ้าน

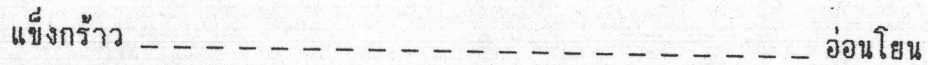
จากที่กล่าวมาทั้งหมดสามารถสรุปได้ว่าบทบาทของพ่อแม่ในครอบครัว การอบรมเลี้ยงดู และความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับลูกล้วนเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพัฒนาการของบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนิต์ทั้งสิ้น

การวัดและประเมินบทบาททางเพศ

แต่เดิมได้มีการพัฒนามาตรวัดลักษณะความเป็นหญิง และความเป็นชายมากมายหลายมาตร ตัวอย่างเช่น Terman-Miles M-F Test, the M-T Scale of Strong Vocational Interest Blank, the Mf Scale of the Minnesota Multiphasic Personality Inventory (MMPI), Halthaway and Mckinley และ the Femininity Scale of Gough's California Psychological Inventory (CPI) มาตรทั้งหมดใช้วัดคุณลักษณะที่แสดงถึงความเป็นหญิงและความเป็นชายเท่านั้น โดยมีแนวความคิดว่า บทบาททางเพศของหญิงและชายแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด ดังนั้นการออกแบบเครื่องมือในการประเมินพฤติกรรมเกี่ยวกับบทบาททางเพศจึงประกอบด้วยคุณลักษณะต่าง ๆ ที่ตรงกันข้าม ซึ่งเป็นความแตกต่างระหว่างหญิงกับชาย แต่ในเวลาต่อมา เมื่อมีการพัฒนาแนวความคิดเกี่ยวกับบทบาททางเพศแบบแอนโดรจีนิต์ขึ้น จึงได้มีการสร้างมาตรวัดขึ้นใหม่ที่สามารถวัดได้ทั้งลักษณะความเป็นหญิง ความเป็นชายและแอนโดรจีนิต์ ซึ่งมาตรวัดแบบดั้งเดิมและแบบใหม่มีลักษณะที่แตกต่างกัน 2 ประการ ได้แก่

ประการแรก ด้านความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะความเป็นหญิงและความเป็นชาย มาตรวัดแบบดั้งเดิมมีแนวความคิดว่า ลักษณะความเป็นหญิงและความเป็นชายมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง โดยเน้นว่าลักษณะความเป็นหญิงและความเป็นชายมีลักษณะ ที่ต่อเนื่องในเรื่องเดียวกัน แต่อยู่ตรงข้ามกันคนละขั้ว (Constantinople, 1973, cited by Kaplan and Sedney 1980 : 12) บุคคลคนหนึ่งจะมีลักษณะความเป็นหญิงหรือชายเพียงลักษณะเดียวเท่านั้น ถ้ามีลักษณะความเป็นหญิงสูง ก็ต้องมีความเป็นชายต่ำ ในทำนองเดียวกัน ถ้ามีลักษณะความเป็นชายสูง ก็ต้องมีความเป็นหญิงต่ำเช่นเดียวกัน ดังนั้นลักษณะของข้อกระทงจึงมักจะอยู่

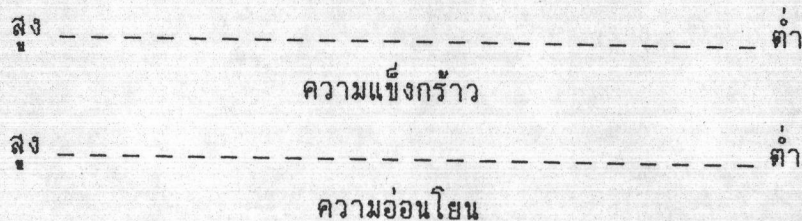
ในรูปของข้อความที่มี 2 ขั้ว โดยที่ขั้วหนึ่งจะเป็นลักษณะของความเป็นชาย ส่วนอีกขั้วหนึ่งจะเป็นหญิง ตัวอย่างเช่น การวัดลักษณะคนว่ามีความแข็งกร้าว (Forceful) ซึ่งเป็นลักษณะของชาย หรือความอ่อนโยน (Gentle) ซึ่งเป็นลักษณะของหญิง ตามมาตรแบบดั้งเดิมบุคคลคนหนึ่งไม่สามารถตอบว่าตนมีลักษณะทั้งแข็งกร้าวและอ่อนโยนอยู่ด้วยกัน แต่จะต้องตอบว่าตนมีลักษณะใดลักษณะหนึ่งเพียงลักษณะเดียวเท่านั้น ดังภาพตัวอย่าง

แผนภูมิที่ 2 : - แสดงรูปแบบของมาตรวัดบทบาททางเพศแบบดั้งเดิม
(Kaplan and Sedney 1980 : 12)

ส่วนคนที่ตอบอยู่ตรงกลางระหว่าง 2 ลักษณะ อาจตีความได้ว่า คน ๆ นั้นไม่มีทั้งลักษณะแข็งกร้าว และอ่อนโยนอย่างชัดเจน

แต่มาตรแบบใหม่ที่ใช้วัดลักษณะแอนโดรจีนี มีแนวความคิดว่าลักษณะความเป็นหญิงและความเป็นชาย เป็นลักษณะที่เป็นอิสระจากกัน (Bem 1975 ; Constantinople 1973; Spence, Helmreich and Stapp 1975, cited by Kaplan and Sedney 1980:13) ซึ่งคะแนนความเป็นหญิงของคน ๆ หนึ่งจะไม่สัมพันธ์กับคะแนนความเป็นชายของเขา มาตรวัดแบบใหม่จะไม่ถามให้ผู้ตอบเลือกระหว่างลักษณะที่แสดงความเป็นหญิง และความเป็นชายดังเช่นมาตรแบบดั้งเดิม ดังนั้นลักษณะของมาตรแบบใหม่จะเป็นดังนี้

แผนภูมิที่ 3 : แสดงรูปแบบของมาตรวัดบทบาททางเพศแบบใหม่
(Kaplan and Sedney 1980 : 13)

ดังนั้นคะแนนของคน ๆ หนึ่งอาจจะสูงทั้ง 2 ลักษณะหรือต่ำทั้ง 2 ลักษณะหรือลักษณะใดลักษณะหนึ่งสูง อีกลักษณะต่ำก็ได้

ประการที่สอง มาตรฐานวัดแบบดั้งเดิม และแบบใหม่ใช้เกณฑ์ในการเลือกข้อกระทงที่ใช้วัดลักษณะความเป็นหญิงและความเป็นชายแตกต่างกัน กล่าวคือ มาตรฐานวัดบทบาททางเพศแบบดั้งเดิม เลือกข้อคำถามที่มาจากกรณีที่ชายและหญิงส่วนใหญ่มีพฤติกรรมตอบสนองต่อสถานการณ์ที่เฉพาะเจาะจงแตกต่างกัน ส่วนมาตรฐานวัดแบบใหม่ ถือว่าลักษณะความเป็นหญิงและความเป็นชายเป็นลักษณะที่เป็นนามธรรมไม่ใช่พฤติกรรมของหญิงและชาย ดังนั้นเกณฑ์ในการเลือกข้อกระทงส่วนใหญ่ จึงเป็นลักษณะที่สังคมหรือวัฒนธรรมรับรู้ว่าเป็นลักษณะที่พึงปรารถนาของหญิงและชาย (Kaplan and Sedney 1980 : 13) ตัวอย่างมาตรฐานวัดลักษณะแอนโดรจีนี เช่น Bem Sex Role Inventory (BSRI), Spence, Helmreich and Stapp's Personality Attributes Questionnaire (PAQ), Berzins, Welling and Wetter's PRF ANDRO Scale และ Heilbrun's Androgyny measure from the Adjective Check List เป็นต้น ซึ่งจะได้กล่าวถึงมาตรฐานที่เป็นที่นิยมใช้กันอย่างกว้างขวาง ดังนี้

มาตรฐานวัดบทบาททางเพศของ Bem (BSRI) (1974) เป็นมาตรฐานที่ใช้วัดลักษณะแอนโดรจีนี ประกอบด้วยข้อกระทงจำนวนทั้งหมด 60 ข้อ เป็นข้อกระทงที่ใช้วัดลักษณะความเป็นชาย 20 ข้อ วัดความเป็นหญิง 20 ข้อ และอีก 20 ข้อ วัดลักษณะการทำตนให้เป็นที่พึงปรารถนาของสังคม (Social Desirability) ทางบวก 10 ข้อ และทางลบ 10 ข้อ ข้อกระทงที่แสดงลักษณะความเป็นชาย เช่น เป็นผู้นำ ก้าวร้าว กล้าแสดงออก ข้อกระทงที่แสดงลักษณะความเป็นหญิง เช่น อารมณ์อ่อนไหวง่าย ชอบช่วยเหลือ ส่วนข้อกระทงที่เป็นกลาง เช่น ชอบสังคม หงุดหงิดง่าย เป็นต้น ผู้ตอบจะต้องเลือกคำตอบศัพท์แต่ละข้อว่าตรงกับบุคลิกลักษณะของตนมากน้อยเพียงใด โดยประเมินจาก 7 ระดับคะแนน จาก 1 ถึง 7

มาตรฐานวัดบทบาททางเพศของ Spence, Helmreich และ Stapp (PAQ)

พัฒนามาจากมาตรฐานวัดภายในความคิดเกี่ยวกับบทบาททางเพศ (Sex Role Stereotype) ของ Rosenkrantz และคณะ (Rosenkrantz, et al 1968, cited by Kaplan and Sedney 1980) ลักษณะของมาตรฐานวัดประกอบด้วยข้อกระทงที่แสดงลักษณะความเป็นชาย 23 ข้อ ความเป็นหญิง 18 ข้อ และข้อกระทงที่เป็นลักษณะของทั้งหญิงและชาย (Masculine-Feminine) 13 ข้อ แต่ในปัจจุบันมีการปรับปรุงให้เป็นฉบับย่อ ซึ่งประกอบด้วย

ข้อกระตงที่แสดงลักษณะดังกล่าวทั้ง 3 ลักษณะ ๗ ละ 8 ข้อ โดยให้ผู้ตอบเลือกว่า ในแต่ละข้อ กระตงแสดงลักษณะที่ตรงกับตัวเขาเล็กน้อยเพียงใด จากการประเมินใน 5 อันดับคะแนนจาก 1 ถึง 5

ลักษณะของมาตร BSRI และ PAQ มีความคล้ายคลึงกันมากทั้งในเรื่องของการ พัฒนาข้อกระตงที่ใช้ในการวัด การคิดคะแนน และการแปลผลซึ่งความสอดคล้องกันในโครง สร้างของมาตรทั้ง 2 มี 2 ประการคือ

ประการแรก มาตรทั้ง 2 มีพื้นฐานในการคัดเลือกข้อกระตงโดยอาศัยการตัดสิน จากภาพในความคิดเกี่ยวกับบทบาททางเพศ ซึ่งเป็นภาพพจน์ที่เป็นพฤติกรรมที่พึงปรารถนาของ สังคมของเพศหญิงและเพศชาย

ประการที่สอง มาตรทั้ง 2 ใช้ค่าคุณศัพท์ที่อาศัยความแตกต่างระหว่างลักษณะ พฤติกรรมของหญิงและชายโดยในเพศชายมุ่งเน้นการกระทำที่นำไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมาย หรือ การกระทำที่มุ่งตนเองเป็นหลัก เช่น ความเชื่อมั่นในตนเอง การกล้าแสดงออก เป็นต้น ส่วนในเพศหญิงมุ่งเน้นลักษณะการกระทำที่สนับสนุน หรือเป็นผลดีต่อการอยู่ร่วมกับผู้อื่น เช่น การเอาใจใส่ผู้อื่นและการตอบสนองทางอารมณ์ เป็นต้น (วรรณภา เพชรพันธุ์ 2534 : 37)

วิธีการคิดคะแนน และการแปลผล

วิธีการคิดคะแนนมาตรวัดบทบาททางเพศมี 2 วิธีได้แก่

วิธีแรก เป็นวิธีการแบบดั้งเดิมที่ใช้ในการคิดคะแนนมาตร BSRI ของ Bem (1974) โดยมีพื้นฐานมาจากแนวความคิดที่ว่า คะแนนลักษณะความเป็นหญิงและความเป็นชาย มีความแตกต่างกัน และลักษณะแอนโดรจีนินหมายถึง คุณลักษณะที่เท่าเทียมกันระหว่างความเป็น หญิงและความเป็นชาย Bem แปลผลคะแนนความเป็นหญิง ความเป็นชาย และแอนโดรจีนิน จากค่าความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญระหว่าง ลักษณะความเป็นหญิงและความเป็นชายกล่าว คือ ถ้าคะแนนความเป็นหญิงสูงกว่าความเป็นชายอย่างมีนัยสำคัญ หมายความว่าผู้นั้นมีลักษณะความ เป็นหญิง และจะมีลักษณะความเป็นชายถ้าคะแนนความเป็นชายของเขาสูงกว่าความเป็นหญิง อย่างมีนัยสำคัญแต่ถ้าคะแนนทั้ง 2 ลักษณะไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ แสดงว่าคน ๆ นั้นมี ลักษณะแอนโดรจีนิน

วิธีที่สอง เป็นวิธีการคิดคะแนนโดยใช้เทคนิคการแบ่งกลุ่มจากค่ามัธยฐาน (Median Split) ซึ่งคิดขึ้นโดย Spence, Helmreich และ Stapp (1975, cited by

Kaplan and Sedney 1980) ซึ่งต่อมา Bem ก็หันมาใช้วิธีการนี้เช่นกัน วิธีการคิดคะแนน โดยรวมคะแนนของผู้ตอบแต่ละคนในแต่ละลักษณะ แล้วเรียงคะแนนทั้งหมดจากคนที่ได้คะแนนสูงถึงคนที่ได้คะแนนต่ำ จากนั้นใช้เทคนิคการแบ่งกลุ่มโดยหาค่ามัธยฐาน ซึ่งจะแบ่งผู้ตอบออกเป็น 2 กลุ่ม เท่า ๆ กัน ดังนั้นผู้ที่มีคะแนนความเป็นชายสูงกว่ามัธยฐาน และคะแนนความเป็นหญิงต่ำกว่ามัธยฐาน หมายถึง ผู้ที่มีลักษณะความเป็นชาย ในทำนองเดียวกัน ผู้ที่มีคะแนนความเป็นหญิงสูงกว่ามัธยฐาน และคะแนนความเป็นชายต่ำกว่ามัธยฐาน หมายถึงผู้ที่มีลักษณะความเป็นหญิง ส่วนผู้ที่มีคะแนนทั้งลักษณะความเป็นหญิง และความเป็นชายสูงกว่ามัธยฐาน แสดงว่ามีบทบาททางเพศแบบแอนโดรจีนี และผู้ที่มีคะแนนทั้ง 2 ลักษณะต่ำกว่ามัธยฐาน หมายถึง ผู้ที่มีบทบาททางเพศลักษณะที่ไม่ชัดเจน (Undifferentiated) ดังแสดงในแผนภูมิ

		<u>ลักษณะความเป็นชาย</u>	
		สูงกว่ามัธยฐาน	ต่ำกว่ามัธยฐาน
<u>ลักษณะความเป็นหญิง</u>	สูงกว่ามัธยฐาน	กลุ่มที่มีลักษณะความเป็นหญิง และความเป็นชายสูงทั้งคู่ (Androgyny)	กลุ่มที่มีลักษณะความเป็นหญิงสูง (Feminine)
	ต่ำกว่ามัธยฐาน	กลุ่มที่มีลักษณะความเป็นชายสูง (Masculine)	กลุ่มที่มีลักษณะความเป็นหญิงและความเป็นชายต่ำทั้งคู่ (Undifferentiated)

แผนภูมิที่ 4 : - แสดงการแปลผลคะแนนบทบาททางเพศโดยเทคนิคการแบ่งกลุ่มจากค่ามัธยฐาน (Median Split Technique) จาก T.T. Spence and R.L. Helmreich (1978, cited by Kaplan and Sedney 1980 : 19)

มาตรฐานบทบาททางเพศในประเทศไทย

สำหรับมาตรฐานบทบาททางเพศในประเทศไทย ได้มีผู้พยายามพัฒนามาตรวัดขึ้น ดังต่อไปนี้

นิตยกุล อรรถนพวรรณ (2529) พัฒนามาตรวัดบทบาททางเพศขึ้นเพื่อวัด "คุณลักษณะที่เป็นจริง และลักษณะที่พึงปรารถนาของชายและหญิงไทยในปัจจุบัน" โดยแปลและเรียบเรียงจากมาตร BSRI, PAQ และ Adjective Check List มีข้อกระทงทั้งสิ้น 97 ข้อ เป็นข้อกระทงที่แสดงลักษณะความเป็นหญิง 51 ข้อ และลักษณะความเป็นชาย 46 ข้อ การคิดคะแนนแบ่งเป็น 7 ระดับคะแนน มีค่าตั้งแต่ 1 ถึง 7 ตามลำดับ แต่ไม่มีการจำแนกกลุ่มตัวอย่างออกเป็นประเภทตามบทบาททางเพศ

ต่อมา ฉันทิกา ทิมากร (2534) และวรรณภา เพชรพันธ์ (2534) นำมาตรของนิตยกุล มาพัฒนาต่อ และปรับปรุงตามแนวทางของ Bem โดยนำไปทดลองใช้กับกลุ่มตัวอย่าง จากนั้นนำมาคัดข้อด้วยวิธีการทางสถิติปรากฏว่ามาตรของ ฉันทิกา เหลือข้อกระทงที่วัดลักษณะความเป็นหญิงความเป็นชาย และลักษณะที่เป็นกลางอย่างละ 13 ข้อ ส่วนมาตรของวรรณภาประกอบด้วยข้อกระทงที่วัดลักษณะทั้ง 3 ดังกล่าวอย่างละ 10 ข้อ โดยทั้ง 2 มาตรใช้การสุ่มข้อกระทงทั้งหมดเข้าในมาตร ด้านการคิดคะแนน ทั้ง 2 มาตรมีวิธีการคิดคะแนน และแปลผลเหมือนกัน กล่าวคือ ลักษณะมาตรเป็นมาตราส่วนประเมินค่า 7 ช่วงคะแนน จาก "น้อยที่สุด" ถึง "มากที่สุด" ให้คะแนนจาก 1 ถึง 7 จากน้อยที่สุดถึงมากที่สุด ตามลำดับ และใช้เทคนิคการแบ่งกลุ่มจากค่ามัธยฐานเพื่อแบ่งกลุ่มตัวอย่างออกเป็น 4 ประเภท ตามบทบาททางเพศ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความพึงพอใจในชีวิตสมรส และบทบาททางเพศ

Ziegler, Barbara Logan (1983: 2365) ศึกษาเรื่อง บทบาททางเพศ กับ ความพึงพอใจในชีวิตสมรส โดยแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ส่วน ดังนี้

ส่วนที่ 1 เป็นการสำรวจข้อมูลจากคู่สมรสจำนวน 51 คู่

ส่วนที่ 2 เป็นการสัมภาษณ์เจาะลึกรายละเอียดปลีกย่อยจากคู่สมรสจำนวน 5 คู่

ในส่วนที่ 1 Ziegler ตั้งสมมติฐานไว้ 2 ข้อ คือ

ข้อที่ 1 กลุ่มตัวอย่างที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนี จะมีความพึงพอใจใน

ชีวิตสมรสสูงที่สุด ส่วนกลุ่มตัวอย่างที่มีบทบาททางเพศลักษณะตรงตามเพศ จะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสปานกลาง และกลุ่มตัวอย่างที่มีบทบาททางเพศลักษณะที่ไม่ชัดเจน จะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสต่ำที่สุด

ข้อที่ 2 คู่สมรสที่มีบทบาททางเพศลักษณะความเป็นหญิง กับความเป็นชายจะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสแบบดั้งเดิมสูงที่สุด ส่วนคู่สมรสที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนิน ทั้งคู่จะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรส แบบเสมอภาคสูงที่สุด

ส่วนที่ 2 เป็นการสัมภาษณ์รายละเอียดต่าง ๆ จากชีวิตสมรสโดยไม่มีสมมติฐาน กลุ่มตัวอย่างในส่วนที่ 1 จำนวน 51 คู่ ตอบแบบสอบถามวัดบทบาททางเพศชุดสั้นของ Bem (Short Form Bem Sex Role Inventory) มาตรวัดความพึงพอใจในชีวิตสมรส (Marital Satisfaction Inventory) และอีก 2 มาตรที่สร้างขึ้นโดยผู้วิจัย จากนั้นแบ่งกลุ่มตัวอย่างออกเป็น 4 กลุ่มตามลักษณะบทบาททางเพศ

ผลการวิจัยสนับสนุนสมมติฐานข้อที่ 1 คือคู่สมรสที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนิน มีความพึงพอใจในชีวิตสมรสสูงที่สุด ส่วนคู่สมรสที่มีบทบาททางเพศลักษณะที่ไม่ชัดเจนมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสต่ำที่สุด แต่ไม่สามารถทดสอบสมมติฐานข้อที่ 2 ได้ เนื่องจากกลุ่มตัวอย่างน้อยเกินไป

Gall, Lois Gersha (1981:78) ศึกษาความพึงพอใจในชีวิตสมรสและบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนินในสามีของหญิงที่เป็นสมาชิกองค์กรสำหรับหญิง (National Organization for Women) จุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนินกับการปรับตัวในชีวิตสมรส และเพื่อศึกษาว่าสามีของหญิงในองค์กรสำหรับหญิงที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนินจะมีการปรับตัวในชีวิตสมรสดีกว่า สามีที่มีบทบาททางเพศลักษณะอื่น ๆ (Non Androgynous) หรือไม่

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการศึกษาประกอบด้วย สามีของหญิงในองค์กรสำหรับหญิงที่อาศัยอยู่ใน San Diego จำนวน 137 คน เก็บข้อมูลในช่วงปี ค.ศ. 1980 โดยส่งแบบสอบถามทางไปรษณีย์ แบบสอบถามประกอบด้วยมาตรวัดบทบาททางเพศ (PAQ) มาตรวัดการปรับตัวในชีวิตสมรสของ Locke-Wallace (Locke-Wallace Marital Adjustment Test) และแบบสอบถามข้อมูลส่วนตัว จากนั้นแบ่งกลุ่มตัวอย่างออกเป็น 4 กลุ่ม ตามลักษณะบทบาททางเพศ

ผลการวิจัยพบว่า มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญในความพึงพอใจในชีวิตสมรสของสามีที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนินกับสามีที่มีบทบาททางเพศลักษณะอื่น ๆ

Kenderdine, Shawn Kathleen (1983:955) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นชาย ความเป็นหญิง ภูมิหลังทางสังคม กับความพึงพอใจในชีวิตสมรสโดยมีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาเปรียบเทียบความพึงพอใจในชีวิตสมรส ของคู่สมรสที่มีบทบาททางเพศแตกต่างกัน ผู้วิจัยแบ่งกลุ่มตัวอย่างออกเป็น 3 กลุ่ม ตามลักษณะบทบาททางเพศ ได้แก่

กลุ่มที่ 1 - คู่สมรสที่มีบทบาททางเพศลักษณะความเป็นชาย กับความเป็นหญิง (M-F)

กลุ่มที่ 2 - คู่สมรสที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนนึ่งคู่ (A-A)

กลุ่มที่ 3 - คู่สมรสที่มีบทบาททางเพศลักษณะไม่ชัดเจนนึ่งคู่ (U-U)

กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วย สามีภรรยา จำนวน 95 คู่จาก Tacoma Community Collage, American Lake Veterans Hospital Tacoma, Washington และ Auburn University ตอบแบบสอบถามวัดบทบาททางเพศ (PAQ) มาตรฐานการปรับตัวในชีวิตสมรส 2 ชุด (MAI และ MAT) มาตรฐานวัดพฤติกรรมในสังคม (TSBI) และข้อมูลส่วนตัว โดยมีสมมติฐานในการวิจัยว่า "คู่สมรสที่มีบทบาททางเพศลักษณะ A-A จะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสและมีความรู้สึกเห็นคุณค่าในตนเอง (Self-Esteem) สูงกว่าคู่สมรสที่มีบทบาททางเพศลักษณะอื่น ๆ"

ผลการวิจัยพบว่า คู่สมรสที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนนึ่งคู่มีความพึงพอใจในชีวิตสมรสสูงกว่าคู่สมรสที่มีบทบาททางเพศลักษณะอื่น ๆ แต่พบว่า สามีที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนนึ่งคู่ที่เห็นคุณค่าในตนเองสูง

Kay, Bonnie Tavlin (1982:912) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเอกลักษณ์บทบาททางเพศกับความพึงพอใจในชีวิตสมรส โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อจะศึกษาว่าเอกลักษณ์บทบาททางเพศกับตัวแปรภูมิหลังของคู่สมรสมีผลกระทบต่อความพึงพอใจในชีวิตสมรสหรือไม่

กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วย คู่สมรสซึ่งภรรยา กำลังศึกษาอยู่ในระดับบัณฑิตวิทยาลัย จำนวน 60 คู่ ทั้งที่มีบุตรและไม่มีบุตร อายุระหว่าง 22-55 ปี อาชีพของสามีส่วนมากอยู่ในระดับนักวิชาชีพ หรือตำแหน่งนักบริหาร กลุ่มตัวอย่างตอบแบบสอบถามวัดบทบาททางเพศของ Bem (BSRI) มาตรฐานวัดความพึงพอใจในชีวิตสมรสของ Locke-Wallace และข้อมูลส่วนตัว จากนั้นแบ่งกลุ่มตัวอย่างออกเป็น 4 กลุ่มตามลักษณะบทบาททางเพศ

ผลการวิจัยพบว่า เอกลักษณ์บทบาททางเพศสามารถทำนายความพึงพอใจในชีวิตสมรสได้ โดยพบว่า คู่สมรสทั้งสามีและภรรยาที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนนึ่งคู่มีความพึงพอใจในชีวิตสมรสสูงสุด ส่วนคู่สมรสที่ทั้งสามีและภรรยา มีบทบาททางเพศลักษณะที่ไม่ชัดเจน มีความพึงพอใจในชีวิตสมรสต่ำที่สุด โดยพบว่าสามีและภรรยาที่มีบทบาททางเพศลักษณะดังกล่าว

มีความพึงพอใจในชีวิตสมรสแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ และพบความสัมพันธ์ในชายสูงกว่าในหญิง

Mashburn, David Jeffery (1986:269) ศึกษาผลกระทบของบทบาททางเพศต่อความพึงพอใจในชีวิตสมรส และการมีสุขภาพจิตดี (Spiritual Well-Being) การวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อจะศึกษาว่าลักษณะการประกอบกันของบทบาททางเพศของคู่สมรส (Couple Sex-Role Combination) และเอกลักษณ์บทบาททางเพศของคู่สมรสแต่ละฝ่าย (Sex-Role of Individuals) จะมีผลต่อความพึงพอใจในชีวิตสมรส และสุขภาพจิตหรือไม่

กลุ่มตัวอย่างประกอบด้วยคู่สมรสจำนวน 103 คู่ จากเมือง Portland ตอบแบบสอบถาม BSRI, Marital Satisfaction Scale-C (MSS-C) และมาตราวัดสุขภาพจิต (Spiritual Well-Being Scale: SWB) Mashburn แบ่งงานวิจัยเป็น 2 ส่วน

ส่วนที่ 1 เป็นการศึกษาการประกอบกันของบทบาททางเพศของคู่สมรสจากคู่สมรสจำนวน 34 คู่ โดยแบ่งคู่สมรสออกเป็น 3 กลุ่มตามลักษณะของบทบาททางเพศได้ดังนี้

กลุ่มที่ 1 - คู่สมรสที่มีบทบาททางเพศลักษณะความเป็นชาย และความเป็นหญิง (M-F)

กลุ่มที่ 2 - คู่สมรสที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนทั้งคู่ (A-A)

กลุ่มที่ 3 - คู่สมรสที่มีบทบาททางเพศลักษณะไม่ชัดเจนทั้งคู่ (U-U)

สมมติฐานในส่วนนี้ได้แก่ "คู่สมรสที่มีบทบาททางเพศแบบ A-A จะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรส และมีสุขภาพจิตดีกว่า คู่สมรสที่มีบทบาททางเพศแบบอื่น ๆ"

ส่วนที่ 2 เป็นการศึกษาลักษณะบทบาททางเพศของคู่สมรสแต่ละคน ดยแบ่งกลุ่มตัวอย่างออกเป็น 4 กลุ่ม ตามลักษณะบทบาททางเพศและมีสมมติฐานว่า "กลุ่มตัวอย่างที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีน จะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรส และมีสุขภาพจิตดีกว่ากลุ่มตัวอย่างที่มีบทบาททางเพศลักษณะอื่น ๆ" และ "ความพึงพอใจในชีวิตสมรสมีความสัมพันธ์ทางบวกกับสุขภาพจิต"

ผลการวิจัยพบว่า:-

1. คู่สมรสที่มีบทบาททางเพศลักษณะ A-A และ M-F มีสุขภาพจิตดีกว่าคู่สมรสที่มีบทบาททางเพศลักษณะ U-U อย่างมีนัยสำคัญ โดยพบว่าคู่สมรสลักษณะ A-A มีแนวโน้มว่า มีสุขภาพจิตดีกว่าคู่สมรสลักษณะ M-F

2. คู่สมรสที่มีบทบาททางเพศลักษณะ A-A มีความพึงพอใจในชีวิตสมรสสูงกว่าคู่สมรสที่มีบทบาททางเพศลักษณะ M-F และ U-U

3. กลุ่มตัวอย่างที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนี มีสุขภาพจิตดีกว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีบทบาททางเพศลักษณะความเป็นชาย และลักษณะที่ไม่ชัดเจนอย่างมีนัยสำคัญ
4. กลุ่มตัวอย่างที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนี และความเป็นหญิงมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสสูงกว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีบทบาททางเพศลักษณะอื่น ๆ
5. ความพึงพอใจในชีวิตสมรสมีความสัมพันธ์ทางบวกกับสุขภาพจิตอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

จากงานวิจัยทั้งหมดที่กล่าวมา สามารถนำมาสรุปเป็นแนวทางในการสร้างสมมติฐานได้ว่ากลุ่มตัวอย่างที่มีเอกลักษณ์บทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนี จะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสสูงสุด แต่อย่างไรก็ตาม งานวิจัยทั้งหมดดังกล่าวเป็นงานวิจัยที่ทำในประเทศทางแถบตะวันตกทั้งสิ้น ซึ่งสังคมทางตะวันตก และสังคมไทยมีความแตกต่างกันในเรื่องของวัฒนธรรมและค่านิยมหลาย ๆ ด้าน เช่น ค่านิยมในเรื่องบทบาททางเพศ ในสังคมตะวันตกให้สิทธิเสมอภาคในบทบาททางเพศ แต่ในสังคมไทยยังคงนิยมยกย่องบุคคลที่มีลักษณะบทบาททางเพศตรงตามเพศอยู่มาก โดยเฉพาะผู้ชายที่มีลักษณะของความเข้มแข็ง อดทน ความเป็นผู้นำและชื่นชมหญิงที่เป็นแม่บ้านแม่เรือน เรียบร้อย นุ่มนวล จวบจนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สู้สังคมอุตสาหกรรม และจากความจำเป็นในการครองชีพ ทำให้หญิงต้องเข้ามามีบทบาทในการทำงานนอกบ้านมากขึ้น ค่านิยมในบทบาทของหญิงเปลี่ยนไปสู่การชื่นชมยกย่องหญิงที่เข้มแข็ง เป็นผู้นำ และมีความสามารถในการแสดงบทบาทต่าง ๆ ได้ทัดเทียมกับชาย แต่ยังคงลักษณะความเป็นหญิงอยู่ด้วย ในทางตรงข้ามสังคมกลับตำหนิ และมีได้ให้การยอมรับชายที่มีลักษณะ เช่นหญิง ซึ่งอาจสรุปได้ว่าลักษณะความเป็นชาย เป็นลักษณะที่พึงปรารถนาในสังคมไทยชายที่มีลักษณะความเป็นชายและหญิงที่มีลักษณะแอนโดรจีนีจึงเป็นที่ยอมรับในสังคมไทยมากกว่าชายที่มีลักษณะแอนโดรจีนี และหญิงที่มีลักษณะความเป็นหญิงอย่างเดียว ดังนั้น ผู้ที่มีบทบาททางเพศที่ต่างไปจากที่สังคมยอมรับ ย่อมจะมีปัญหาในการปรับตัวให้เข้ากับสังคมนั้น ๆ ด้วย (ฉันทิกา ทิมากร 2534) ดังเช่น จากงานวิจัยของ ฉันทิกา ทิมากร (2534) พบว่า เด็กวัยรุ่นเพศชายที่มีลักษณะความเป็นชายสูง และเด็กวัยรุ่นเพศหญิงที่มีลักษณะแอนโดรจีนีมีความสามารถในการปรับตัวกับเพื่อนสูงที่สุด นอกจากนี้จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความพึงพอใจในชีวิตสมรส ดังเช่น งานวิจัยของ Kassoy (1988: 1103) พบว่าชายที่มีบทบาททางเพศลักษณะความเป็นชายจะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสสูงกว่าชายที่มีบทบาททางเพศลักษณะอื่น ๆ และจากงานวิจัย ของ Vernon (1981: 4777) พบว่าหญิงที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนีจะมีความสามารถในการปรับตัวในชีวิตสมรสดีกว่า หญิงที่มีบทบาททางเพศลักษณะตรงตามเพศ จากเหตุผลทั้งหมด

ดังกล่าวมา ผู้วิจัยจึงตั้งสมมติฐานว่า ชายที่มีบทบาททางเพศลักษณะความเป็นชาย และหญิงที่มีบทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนีจะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสสูงที่สุด ตั้งสมมติฐานข้อที่ 1 และ 2 ที่จะได้กล่าวถึงต่อไปนี้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ทั่วไป เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความพึงพอใจในชีวิตสมรสกับเอกลักษณ์บทบาททางเพศ ส่วนวัตถุประสงค์เฉพาะในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีดังนี้

1. เพื่อศึกษาความพึงพอใจในชีวิตสมรสของผู้ที่มีเอกลักษณ์บทบาททางเพศแตกต่างกัน
2. เพื่อศึกษาว่าผู้ที่มีเอกลักษณ์บทบาททางเพศแบบใด จะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสสูงที่สุดและต่ำที่สุด

ขอบเขตของการวิจัย

1. กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นข้าราชการของมหาวิทยาลัยสุโขทัย ธรรมมาธิราช (ม.ส.ธ.) ข้าราชการกระทรวงสาธารณสุข และพนักงานธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ทั้งชายและหญิงที่จบการศึกษาระดับปริญญาตรี นับถือศาสนาพุทธ แต่งงานแล้วและยังอยู่ร่วมกันกับคู่สมรส จำนวน 400 คน

2. ตัวแปรที่ใช้ในการวิจัย

- 2.1 เพศ แบ่งเป็นเพศชายและเพศหญิง
- 2.2 เอกลักษณ์บทบาททางเพศ แบ่งเป็น 4 ประเภท ตามแนวทางของ

Bem (1981) ดังนี้

- กลุ่มที่มีเอกลักษณ์บทบาททางเพศลักษณะความเป็นชาย
- กลุ่มที่มีเอกลักษณ์บทบาททางเพศลักษณะความเป็นหญิง
- กลุ่มที่มีเอกลักษณ์บทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนี
- กลุ่มที่มีเอกลักษณ์บทบาททางเพศลักษณะที่ไม่ชัดเจน

2.3 คະแนนความพึงพอใจในชีวิตสมรส

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย

3.1 มาตรฐานวัดบทบาททางเพศ ซึ่งผู้วิจัยพัฒนาขึ้นโดยอาศัยคำคุณศัพท์จากผลงานวิจัยของนิตยกุล อรรถนพวรรณ (2529)

3.2 มาตรฐานวัดความพึงพอใจในชีวิตสมรสของ Roach และคณะ (1981)

3.3 มาตรฐานวัดความพึงพอใจในชีวิตสมรสที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเอง

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

1. เอกลักษณ์บทบาททางเพศ หมายถึง ลักษณะบุคลิกภาพที่แสดงถึงความเป็นหญิงและหรือความเป็นชาย ซึ่งได้จากการตอบแบบสอบถามบทบาททางเพศ ของกลุ่มตัวอย่างเอง คณะแนบที่ได้จะถูกนำมาจัดแบ่งเป็นประเภทของเอกลักษณ์บทบาททางเพศ 4 กลุ่ม ตามแนวทางของ Bem ดังนี้

1.1 เอกลักษณ์บทบาททางเพศลักษณะความเป็นชาย หมายถึง กลุ่มที่มีลักษณะความเป็นชายสูงลักษณะเดียว

1.2 เอกลักษณ์บทบาททางเพศลักษณะความเป็นหญิง หมายถึง กลุ่มที่มีลักษณะความเป็นหญิงสูงลักษณะเดียว

1.3 เอกลักษณ์บทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนี หมายถึง กลุ่มที่มีทั้งลักษณะความเป็นหญิง และความเป็นชายสูงทั้งคู่

1.4 เอกลักษณ์บทบาททางเพศลักษณะที่ไม่ชัดเจน หมายถึง กลุ่มที่มีทั้งลักษณะความเป็นหญิง และความเป็นชายต่ำทั้งคู่

2. ความพึงพอใจในชีวิตสมรส หมายถึง ความรู้สึกเชิงอัตวิสัยเกี่ยวกับความสุข ความเพลิดเพลินที่สามีหรือภรรยาได้รับจากชีวิตสมรสในแง่มุมต่าง ๆ ทุกด้านในขณะที่ตอบแบบสอบถาม และเป็นการรับรู้เฉพาะบุคคล

สมมติฐานที่ใช้ในการวิจัย

กลุ่มตัวอย่างที่มีเพศและเอกลักษณ์บทบาททางเพศแตกต่างกัน จะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสแตกต่างกัน โดย

1. กลุ่มตัวอย่างเพศชายที่มีเอกลักษณ์บทบาททางเพศลักษณะความเป็นชาย จะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสสูงกว่า กลุ่มตัวอย่างเพศชาย ที่มีเอกลักษณ์บทบาททางเพศลักษณะ

แอนโดรจีนิ กลุ่มตัวอย่างเพศชาย ที่มีเอกลักษณ์บทบาททางเพศลักษณะความเป็นหญิงและกลุ่มตัวอย่างเพศชายที่มีเอกลักษณ์บทบาททางเพศลักษณะที่ไม่ชัดเจน

2. กลุ่มตัวอย่างเพศหญิงที่มีเอกลักษณ์บทบาททางเพศลักษณะแอนโดรจีนิจะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสสูงกว่ากลุ่มตัวอย่างเพศหญิง ที่มีเอกลักษณ์บทบาททางเพศลักษณะความเป็นหญิง กลุ่มตัวอย่างเพศหญิงที่มีเอกลักษณ์บทบาททางเพศลักษณะความเป็นชายและกลุ่มตัวอย่างเพศหญิงที่มีเอกลักษณ์บทบาททางเพศลักษณะที่ไม่ชัดเจน

3. กลุ่มตัวอย่างทั้งเพศชายและเพศหญิง ที่มีเอกลักษณ์บทบาททางเพศลักษณะที่ไม่ชัดเจนจะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสต่ำสุด

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อให้ทราบว่าผู้ที่มีเอกลักษณ์บทบาททางเพศแบบต่าง ๆ จะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสแตกต่างกันหรือไม่ และผู้ที่มีเอกลักษณ์บทบาททางเพศแบบใดจะมีความพึงพอใจในชีวิตสมรสสูงสุด และต่ำสุด

2. เพื่อนำผลที่ได้จากการวิจัยมาเป็นแนวทางในการปลูกฝังให้มีความพัฒนาการของเอกลักษณ์บทบาททางเพศในแนวทางที่เหมาะสม เพื่อเป็นการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตสมรสให้ดียิ่งขึ้นต่อไป

3. เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนามาตรวัดบทบาททางเพศ และมาตรวัดความพึงพอใจในชีวิตสมรสที่เหมาะสมกับสภาพสังคมไทย อันจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ที่สนใจตัวแปรด้านนี้ต่อไป